NATIONALBIBLIOTHEK
IN WIEN
168279-B
Neu-

Österreichische Nationalbibliothek
+Z219891002

168279-B

# Misli
# o
# socialnoj politiki
# u
# Austriji.

Od

***B. L. H.***

U ZAGREBU.
Brzotis tiskare i litografije Dragutina Albrechta.

1862.

# UVOD.

Prije nego što se je koja pozitivna znanost razvila, bilo je vazda slutnjah i predsudah, koje su se tek gdješto taknule pravoga zakona naravi, dok vremenom, slučajem ili kojim veleumom nije sve to više gradiva nakupljeno, te se pojedine hipoteze nisu pretvorile u zakone. Ovako je astronomija došla za astrologijom, kemija za alkimijom. A Bog zna, neima li i socialne znanosti, kojoj je predteča politika i narodna ekonomija. I ove tumaraju u tmini i kušaju svašta; politika zahtieva za narode slobodu, jednakost, dapače i suverenstvo, za kojem oni baš nečeznu, a nemože da zadovolji njihovoj želji za mirnim i prostim životom, a narodna ekonomija nezna ogromne industrije sagraditi nego na nevolji siromašnijih klasah, a obje zajedno sa svojom slobodom, jednakošću i bratinstvom stvaraju svake godine, negledeć trgovine i obrtnosti, njekoliko miliardah duga, te griešc na račun potomstva.

Istina je ravno, da se hoće mnogo izkustva i opažanja, dok se znanost tako razvije, da uzmogne ustanoviti stanovite zakone. Tko nezna, da je zemlja morala otvoriti svoju utrobu, i ovako njekim načinom dopustiti, da se pregleda miliun godinah, dok su u savezu sa kemičkim opažanjem ustanovljeni nepobitni zakoni o stvaranju njezinom? A budući da nemožemo i drugdje po volji upotriebiti retortu, to se sasvim lahko dokučuje, da se pored razmjerno kratke dobe historičkoga svieta nemože zamjeriti gospodi politikom i narodnim ekonomom, što su do sada našli samo vrlo malo ili nikakovih valjanih zakonah. Nu zato nas povjestnica čovječanstva nije ipak ostavila bez svakoga provodića.

Svi narodi vjeruju živo, da je njekad bio njekaki raj, za koji neznamo kakav je bio; nu neračunajuć toga, ima i sada državnih i družtvenih uredbah prama onim od staroga vremena, te su nam dovoljnim predmetom razmatranja. Mi na pose razlikujemo divlje, barbarske i civilizirane narode.

I premda smo već prije seobe narodah njekakvu civilizaciju opazili u Grčkoj i u Rimu, to je ona ipak tom seobom uništena, i zato možemo slobodno reći, da je prava civilizaja počela istom poslie ove seobe, njekako za vremena Karla velikoga.

Tko ikoliko razmatra razvitak stvarih mora i nehotice opaziti, da su kod pretvaranja barbarske države u civiliziranu dva faktora moćno djelovala, koji su naime ograničili prava vladaočeva, stekli stanovitu slobodu, jednom riečju, podigli se do stališa povlaštenoga. A ti stališi bili su: svećenstvo i plemstvo. Nu budući da su te povlastice dosadile čovječanstvu, bačene su u vodu, stranom silom, kao u Francezkoj, stranom dobrovoljno, kao u Ugarskoj. Ovi su stališi kao privilegirane klase zadovoljili svojoj zadaći, pa je njihovih povlasticah moralo nestati pred socialnim pokretom. Borba proti feudalizmu bila je pobudom u svakom narodnom pokretu; ova rieč rabi se uviek još ondje, gdje se već neima proti čemu boriti. A sviet je opet zakovan u feudalne okove dvajuh privilegiranih stališah, koji budući u socialnom obziru sasvim prama onim prvim, zadovoljili su već svojoj zadaći, te će im povlastice, štetne kao i one prvih stališah, morati uzmaknuti pred socialnim pokretom; da li na silu ili bez nje, to visi samo o njihovu razboru i o vremenu. A ova su oba stališa: veliki papirni kapital i birokracija. Ovo se dvoje druži, kao njekad i oni stališi, pa budući i sami neproduktivni, hrane se proizvodom drugih.

Ja ću nastojati da dokažem, da su ovi stališi povlašteni, da su ove povlastice protivne obćemu dobru, i da je svako političko, administrativno i novčano zlo, osobito u Austriji, ukorjenjeno u ovih povlasticah, pa premda su oba ova stališa sada na vršku svoje vlasti i uglednosti, a tko na njih navaljuje u onom je po prilici položaju, u kojem bi možebiti bio kakav radikalni sanjar prije 500 godinah proti feudalnomu plemstvu, to je bitna razlika izmedju tadašnjega i sadašnjega vremena ta, što bi onda takvoga sanjara za glavu prikratili bili, a sada najviše ako ga očituju utopistom. Ovo dakako još može proći. A utjehom nam je to, što je slična sudbina postigla i uzvišene duhove; jer javno mnenje neima svagda pravo, kad se pojedine osobe ili sekte protive obćenitim nazorom. Kasnija stoljeća dapače i desetci godinah dokazali su, da je kadšto i pojedinac pravo imao proti cielomu čovječanstvu. Predsuda je najkonzervativniji elemenat.

I u Francezkoj digli su mnogi viku proti kapitalu; dapače njetko je rekao, da je svojina tatbina; ja dakle očitujem unapried, da sam prijatelj velikoga kapitala, i da mora dopušteno biti ne samo bogatim biti, već i svoj novac trošiti, kako se komu svidi, nu da ja za sasvim suvišno držim, ljude i onako sretne na račun manje sretnih privilegirati. Ja sam za svoju dužnost držao dignuti svoj slabi glas proti ugnjetavanju posjednikah zemljišta, kojim i sam spadam, i to tim više, što bi se po meni predloženim liekom, odmah kako bi se upotriebio, poboljšalo državno stanje, i što se to osim toga po mom dubokom osvjedočenju slaže sa socialnim pokretom, koji u novije doba pokazuje simptome bržega razvitka, te me je ohrabrio k ovomu koraku.

Gledajući makar i nevolje čovječanstva, moramo se vazda držati načela, da je svrha svieta moralna i da na svietu neima ništa bez svrhe; pa da su zato ovomu načelu protivni pojavi samo prividna prostuslovja; zato se ja neborim proti posljedicam, nego proti uzrokom. Mislim, da ovo moram očitovati, da se moja borba proti pojedinim stališem neuzme za borbu proti osobam, dapače ja držim da je dužnost svakoga, da živi prama svomu zvanju, i da se brine za život svoj i svojih.

Svatko radi i djeljuje ondje, kud je po rodu svojem i okolnostih dospio, nemože dakle nikako on sam zato odgovoran biti.

# Socialni pokret u obće.

Pisacah i državnikah, koji o socialnih pitanjih pišu, ima dvoje vrsti: ima ih koji sadašnju socialnu sgradu hoće da uzdrže, dapače da ju porinu natrag, a ima ih opet koji hoće da ju unište i da novu sagrade. Medju ovimi je Riehl njemačkom točnošću socialno pitanje vrlo dobro shvatio i razpravio, razlikujuć tri prava stališa — aristokraciju, gradjanstvo i seljačtvo — od četvrtoga, koji i nije pravi stališ, naime od proletarstva. Ovaj stališ drži on, kao što je pravo, kvasom socialnoga pokreta, te ga odgovornim čini za sve nevolje čovječanstva. Nije dakle težko dokučiti, što on ovaj stališ, proletarstvo naime, hoće da ukroti, a druge upravo po tom da podigne.

Nu kao što sadašnje stanje stvarih, sadašnji družtveni red nije prvi, isto tako nije jamačno ni zadnji; čovječanstvo nemože da postoji na jednom mjestu, ono mora napried, pa bili prelazi, transicije, još tako mučne: nemo contra naturam.

Francezki i englezki socialiste nisu marili za obstojeće okolnosti, radili su po goloj teoriji, pa su promašili svrhu; ono što obstoji u družtvenom životu nemože se ignorirati, već se mora razvijati i dozrievati: non datur saltus in natura.

Neda se promieniti razvitak naravi ni materialne ni organičke, a borme ni socialne. Sunce dizati će vazda paru, iz koje kiša i oblaci postaju, i hraniti tako potoke i rieke. Toga čovjek nemože promieniti, nu izkrčiv gore može koristne potoke pretvoriti u strašne bujice, a s druge strane može se opet vodom poslužiti po svojoj volji, gradeć nasipe i kanale. Ovako valja motriti i socialni pokret, pa njim upravljati, da nebude ubitačan, a netreba ga priečiti ili pretjerati.

Da me bolje razumiju čitatelji, koji se nebave mnogo socialnim pitanjem, mislim da moram nješto unapried reći. Riehl je u svom djelu: »die bürgerliche Gesellschaft« razdielio družtvo u četiri striša: u aristokraciju i seljačtvo, kao konzervativne; u gradjanstvo i proletarstvo, kao pokretne stališe; ona prva tri stališa imenovao je pozitivnimi, a ovaj posljednji negativnim stališem; jer sve što nespada u tri prva stališa, pripada ovomu četvrtomu, kao n. pr. aristokrata bez gospoštine, gradjanin bez obrta, seljak bez kuće i kućišta. Razumieva se samo po sebi, da Riehl rieč »proletarac« nemisli onako, kako se u običnom životu shvaća; nadalje da ovi stališi nisu strogo ograničeni, već da se prelievaju jedan u drugoga. On je proletarstvo razdielio još i u proletarstvo plemićko, u proletarstvo duševnoga i u proletarstvo materialnoga ráda; nu ja ono prvo nemogu držati za samostalno, a ova dva druga zovem imenom prikličnijim prama mojoj svrhi, pa dielim i razglabam proletarstvo još i drugčije, dočim o ona tri prava stališa, o aristokraciji, gradjanstvu i seljačtvu ni negovorim, upućujuć svakoga, koga to zanima, na izvrstnu razpravu Riehlovu.

Proletarstvo dieli se u produktivno i neproduktivno, t. j. u težaka i radnika, a zatim u sve one ljude, koji su družtvu na teret, počamši od fakina pa sve do vršakah družtvenih; nu ni ova razdielba nije još dovoljna. Produktivni dio proletarstva dieli se u gradjansko i seosko proletarstvo; neproduktivno u ono, koje je posredno na teret družtvu, kao birokracija i vojska, i u ono, koje mu je neposredno na teret, kao književnik, glavničar, trgovac.

Ovo su različiti sasvim razviti typi i stališi, koji imadu svoju posebnu zadaću, i na poseb djeluju u socialnom pokretu, nu pojedine osobe nisu strogo ograničene: ono n. pr. pravi aristokrata može biti i generalom, a vlastnik kuće i gradjaninom i t. d.

Lahko se dokučuje, da moralna ili brojna pretežnost jednoga ili drugoga ovih stališah ili više njih moćno djeluje na državni život, i da pretežnost ljudih bez posjeda, osobito neproduktivnih, može pogibeljnom postati. Ovomu posljednomu stališu i njegovim većim potrebam imamo ponajviše zahvaliti svoje znanje i umjenje, i sve finoće civilizacije u dobrom i zloćestom smislu, on je bio napose pokretnim elementom; nu ovaj stališ, a po imenu onaj dio, koji družtvu neposredno na teret pada, može škodljiv biti, kad ga je više nego što ga treba i kad nije u razmjerju sa produktivnim dielom, i kao što je njekoč duhovna hierarkija, pošto je bila največim dobrotvorom čovječanstva, čovječanstvo sakovala što je jače mogla u duševne verige, tako je sada pretežnost ovih neproduktivnih stališah, pošto su zadovoljili svojoj za družtvo potrebitoj i koristnoj zadaći, glavnom zaprekom slobodnoga i materialnoga razvitka.

Različite države imale su dakle prama razlikosti ovih živaljah i različite socialne pokrete, tako ima n. pr. Englezka daleko veće produktivno proletarstvo, nego Austrija, zato je ondje ratarstvo i obrtnost neobično daleko dotjerana. Ondje su neproduktivni stališi u vrlo povoljnom razmjerju prama produktivnim. Englezka ima samo dva tako zvana sveučilišta. Sve prijanja uz praktične znanosti; i lordov sin, ako neima ništa, mora teći. Vladom i politikom upravlja samo malo ljudih; kapital ondje nije privilegiran, pa je u pomoć produkciji, a ne burzi. Trgovina osnovana je na svojem običnom temelju: ratarstvu i obrtu.

Drugčije je u Austriji. Državni službenici odhranjuju svoju djecu pod osobitom zaštitom za istu svrhu; seljaci i zanatlije nepošiljaju ih u tekničke, već ako je moguće u latinske škole; obrtnici, kad su štogod stekli, okanjuju se posla baš onda, kad bi zato i po prometnih sredstvih i po izkustvu najsposobniji bili; plemstvo nasliedjuje mjesto zemljišta ime i potrebe, dapače i pravi aristokrata nalazi po pravilu u svojom povoljnijem položaju samo sredstvo, kako će ugodnije živjeti, a riedko kada ili baš nikada dužnost; plemstvo bez posjeda voli, u mjesto da teče, hraniti se dati od družtva; kapital ide naopakim pravcem. Trgovina i burza žive na trošak produkcije, zato i jest slomljena, a passivna trgovina urodila je zločestom vrednotom novčanom; po tom se dakako lahko dokučuje, zašto se u Austriji absolutizam i centralizacija, klima ovih stališah, premda u opreci sa zahtjevom vremena i negledeć najbolje volje državne glave, tako težko obara; zato se lahko dokučuje i to, kako je savez dvajuh stališah i njihova moralna pretežnost, po svojih zlih elementih kojekakvo zlo počinila, dapače kako je po samih svojih dobrih elementih 20. listopada za njekoliko nedjeljah pretvorila u 26. veljače; jer svatko brani, a i pravo čini, svoje interese.

Rekao sam već prije, da se onaj dio proletarstva, koji je družtvu posredno na teret, dieli na dvoje: na literate i kapitaliste. Književnici, na koliko imadu zvanja, stvaraju i njeguju znanosti, pa se osobito po odvjetnicih, liečnicih, učiteljih približuju gradjanstvu, i samo oni, koji svojom duševnom radnjom nemogu koristiti, na štetu su čovječanstvu upravo prama svomu broju i svojim potrebam. Nu budući da oni većinom nisu nego propali birokrati, to ćemo o njih kasnije govoriti. Kapital dieli se opet u konsolidirani: privatni vjerovnici i državni vjerovnici; u posredujući i tekući: trgovci kao posrednici medju producentom i konsumentom, i u kapital burze: *la haute finance*. Neznam pravo kako ću ovo nazvati, nu francezki socialiste vele ovim kapitalistom: *Les corsaires et spoliateurs du corps social.*

Ako i jest preoštar ovaj izraz i sam po sebi i protegnuv ga na cieli stališ, to se s druge strane opet nemože tajiti, da su ovi glavničari vrlo nalik njegdašnjim razbojničkim vitezom. Vrebajuć na neprilike i države i privatnoga čovjeka, koju svimi mogućimi maneuvri uzrokuju, a svagda upotrebljuju, zovu ono dobrim poslom, što su njihovi predšastnici zvali dobrim plienom.

Konsolidirani kapital nije bez dvojbe štetan, čim jednake terete nosi s ostalim pučanstvom, nu ona dva posljednja mogu po okolnostih biti upravo ubitačna, kao što ćemo vidjeti.

# Kapital.

Neima dvojbe, da je zasluga trgovačkoga stališa, što je produkcija i obrtnost dignuta, i što je promet mogućim postao. Trgovac je žrtvujući život i imutak putovao od jednoga grada k drugomu, pa je baš onda bio najviše mučen i preziran, kad bi ga bilo trebalo najjače štititi.

Bogatstvo Kartage a i samih Mletakah, postavše s trgovine, bilo je uzalud zabilježeno u povjestnici; trgovina je istom malo po malo postala mezimcem vladah. A tečajem vremena postala je takodjer s toga posredovanja medju producentom i konsumentom formalna znanost i posebna kasta, kojoj je glavnim načelom, da robu što je više moguće izpod ciene kupuje, i što je više moguće nad cienom prodaje; ovaj postupak niti se može niti smije ograničiti, premda nije na istini osnovan.

Nu kad je novac monopolom ovoga stališa, i kad se on kojekakvimi povlasticami štiti a producent ugnjetava, to posrednik postaje feudalnim gospodinom devetnaestoga stoljeća, koji svojim kapitalom jednako pritiskuje i konsumenta i producenta, kojemu sve harač plaća i koji na državu u miru i u ratu jače djeluje, nego što su na nju djelovali vazali srednjega vieka. Kakvo je ovo doba, i da je istina, što se ovdje veli, vidi se i odtuda, što u Evropi prvu viest o najvažnijem dogadjaju sadašnjega vremena, o odgovoru amerikanske unije na englezki ultimatum, nije dobio, koga se najjače ticao, i na koga je adresiran bio, naime kraljica englezka, niti najbolje obavješteni politik u Franceezkoj, već baron Rothschild, najveći trgovački dynasta trgovačkoga plemena par exellence.

Ovo valja i za države medju sobom. Gotovo sva Evropa plaća harač englezkomu kapitalu. Svota kamatah, što se Englezkoj plaćaju od različitih papirah, biti će tolika, kolik je državni trošak Englezke na vojsku i brodovlje, to jest bit će ga do 25 miliunah funtih; premda je taj englezki trošak razmjerno najveći u Evropi, jer Englezka na to troši 38 po sto svoga dohodka, Austrija 33, a Francezka samo 22 po sto. Evropa uzdržava dakle vojsku englezku!

Istina je, da su svi ovi odnošaji dobrovoljno i dogovorno postali, i to je uzrok, što se nemogu na prosto dokinuti i po volji promieniti, premda se sa prâvi, postavšimi iz starijega feudalnoga saveza, nije tako blago postupalo. Nu okanimo se toga pitanja, kako je naime ovaj odnošaj pravnim postao, već pamtimo samo to, da je kapital u gospodujućem, a u Austriji dapače u povlaštenom položaju. Da je ono prvo istina, vidi se već odtuda, što u Austriji savkolik dohodak sa izravnoga poreza nije dovoljan, da se pokriju kamate državnoga duga, što nas porezovnike ta žalost tišti, da od svih tih težko iztjeranih novacah država ništa netroši na svoje potrebe, već da mi ovaj stranom od svojih predjah nasliedjeni, stranom faktično nametnuti težki teret nosimo kao tlaku; što mi moramo sto forintih vraćati, gdje smo samo sedamdeset primili, što mi sa kapitalom nenosimo jednake terete, i što pogdješto i sami kujemo željezo za svoje okove; jer u ovaj par, gdje ovo pišem, podpisuje možebiti država pod teretnimi uvjeti produženje bankina privilegija; država je žalibože u istom položaju, u kojem i propali poljski gospodar prama novčaru, svomu vjerovniku. Što se je ovo ovako razvilo, lahko se dokučuje, ako se u obzir uzmu povlastice i pogodovanja trgovačkoga stališa. Mi ćemo ova pogodovanja i ove povlastice redom nabrojiti, a početi ćemo od najškakljivije, od relativne porezne sloboštine.

Narodi zahtievaju od države koješta, pa i prinose k njezinim potrebam na različit način. Dok je još svatko svoju imovinu sam branio, pobirala se je glavarina. Kad je većoj imovini trebalo da ju država brani, stala je ona pobirati porez od imovine, napokon kad su tereti državni preveliki postali, nastali su neizravni porezi.

Al eno u Austriji velikoga čuda, gdje zemljište daje od svoga izmjerenoga dohodka, koji se nemože zatajiti, 16% državi, dočim je na pokretnu imovinu, koja se većinom izpovieda, udaren samo 5% porez, kao da je laglje steći onih 100 for., što ih zemlja daje, od onih, što se nožicami (škarami) odrežu. Nu ne samo to; u istom razmjerju nabijaju se još i zemaljski, dapače i obćinski dometci, koji državnoga vjerovnika ni malo nemuče. Dohodarina nastaje kod dohodka od 200 for., zemljarina već kod novčića; nepokretna imovina plaća puno veće nasliedne i prenosne pristojbe nego li pokretna. U Hrvatskoj, gdjeno posjednici imanjah veliki dio svoga dohodka imadu sa činža i sa daćah u prirodi od izvanselištnih zemljištah, plaća seljak zemljarinu sa dometci, a vlastnik od istoga predmeta dohodarinu.

Neznam ima li ikakvoga obrta, na koji bi posebni porez razporezan bio, ili koji bi bio ograničen, nu to znam, da ih ima koji su carinom zaštićeni. Ele poljsko gospodarstvo pravi je pastorak Austrije, jer je sadjenje duhana ograničeno, a na pivu, rakiju i domaći slador udaren je posebni porez, premda smo mi sa živinskimi plodinami i sa sladorom passivni, te se ovakov porez, dok potrebe naše nisu namirene, mora držati za vrlo zločestu narodno-ekonomičku naredbu.

Daljnja je povlastica još i nedostatak vjeresije.

Ne samo da mjenice i državni papiri nemare za lihvarski zakon, koji upravo posjednike zemljišta izključuje iz konkurencije na novčanoj trgovani, ili ih baš sasvim predaje lihvarom, nego je još i najveći novčani zavod Austrije, narodna naime banka, podpuni monopol za veliki trgovački kapital, gdje naime kuća veletržca u glavnom gradu uzamljuje sa 5%, te daje svomu nadrivazalu sa 7% itd., a posjedniku zemljišta više putah i sa 20% — 30%, i to još od novca, koji od trinaest godinah nije srebrom nego državom zajamčen. Čini se, da je novi odsjek kod narodne banke za realnu vjeresiju zato uredjen, da rečena povlastica bude još očevidnija; jer taj zavod slabo odgovarajući svojoj svrhi dokazuje samo to, da trgovac za 100 for. plaća 5%, a producent za 87 for. 6%. Velike trgovačke kuće uzele su dakle novacah na mjenice, pa su kupile državne papire, koji slabo stoje, založile su ih zatim banki, pa su kupile opet državne papire, te su ovako služeć se svojim monopolom dobile kamate od diferencije u kurzu, dočim je producent morao stradati.

A druga je opet povlastica: obrtna sloboda trgovačkoga stališa, dočim se posjednik zemljišta mora boriti s kojekakvim, i kako ćemo vidjeti, vrlo štetnim ograničivanjem.

Osim toga ima trgovački stališ još i drugih kojekakvih polašticah. Trgovačke komore pazi vlada osobitim načinom, i dočim se ona s njimi neprestano dogovara, kako će ljepše urediti, dignuti ili zavesti mitnice itd., nevidi toga nimalo, da bi naše domaće gospodarstvo valjalo štititi proti tudjim zemljam, naročito proti Vlaškoj i Rusiji; jer to je bar jasno kao sunce, da se onaj, koji težaka plaća, nemože natjecati s onim, koji ga badava ima; a ni to mislim da netreba istom dokazivati, da je „produkcija“ u suvišku plodinah, i da su u zapadnih zemljah osobito za žitak pravi producenti samo posjednici većih zemljištah. Ja ovo nenavodim kao petitum poljskih gospodarah, već kao dokaz nepravičnosti proti njim.

Trgovački stališ ima svoju privilegiranu podsudnost, dapače i privilegirani sudbeni postupak. Ako je posjednik zemljišta dužan 10.000 for. na imanje od 100.000 for., to će mu radi ovih 10.000 for. doći imanje na bubanj; a naprotiv, kad je trgovac 100.000 for. dužan na imutak od 30.000 for., najavi konkurs, pa se uživa dobročinstva s priviligirane podsudnosti i nagodbenoga postupka; javno mnenje vično tomu, zove ga poštenim čovjekom, ako je svoje vjerovnike samo za polovicu duga obrijao; ako li to ovakvomu špekulantu dobro za rukom podje, pa ako je ovakove operacije njekoliko putah srećno izveo, drže ga obćenito za genialna čovjeka.

Kad se je u carevinskom viećū 18. veljače 1862. razpravljao štamparski zakon, nazvao je Dr. Mühlfeld »neravnopravnostmi« i ona pogodovanja, koja posjednici zemljištah trgovačkomu stališu nezavide, te reče medju ostalim:

„Govori se o njekakvoj anomaliji, o neravnopravnosti, a od ove se toliko zazire, da se štampi nedozvoljuju porotni sudovi. Ele ja znam, da je glede trgovačkih poslovah u formalnom i materialnom pravu uvedena ciela povorka polašticah, koje su osnovane prama svrhi trgovine. Ele ja znam, da mi imamo iznimnih trgovačkih sudištah za trgovačke poslove; ja znam, da je predložen trgovački zakonik izradjen u Njemačkoj, koji bi se u Austriji uvesti imao; ja znam, da viećamo o zakonu, koji odredjuje privilegirani postupak za trgovce, i nitko se nije ni prije ni sada uztezao priznati ove neravnopravnosti, postojeće radi osobitoga cilja trgovine, i radi koristih, koje iz nje teku. Zašto dakle da ovakova neravnopravnost, i to samo za njeko vrieme, i to ne u zakonu, već samo u formalnom obziru, nevlada i glede štampe?“

Ovo su povlastice i pogodovanja, koja nisu ni malo manja od njegdašnjih zloglasnih privilegijah ugarske vlastele. I ova je posjedovala većinom pravno i slobodnom nagodbom postavše daće u naravi; a za ono malo toga posjeda, što je nastao s prve zavlade, može se naći pretežni aequivalent u imovini postavšoj s nepoštenoga bankrota i drugih takovih poslovnih kombinacijah. I njekadašnji vlastelin imao je poreznu sloboštinu i povlaštenu podsudnost; privilegije njekadašnjega zemljištnoga i sadašnjega novčanoga aristokrate nalik su si kao jaje jajetu, s tom jedinom razlikom, da je ona prva feudalna vlast smjerala na slobodu, a ova na blagostanje; nu kao što se je ona prva izopačila, te je slobodu izključivo za sebe i na trošak drugih uzela a i zadržala, isto tako uzeo je i pokretni kapital blagostanje samo za sebe.

Odkud ovo pogodovanje pojedinoga stališa? Da li je u većini? Ljubi li svoju domovinu više nego drugi? zadovoljuje li većim dužnostim prama državi, tjera li kakov plemenitiji posao nego drugi?

Ništa od svega toga. Ovaj je stališ u manjini, mienja ponajčešće svoju domovinu, uzteže se najlaglje državnim teretom, bavi se poslom koji se najteže moralno obavlja. Uzrok je toga pojava po mom uvjerenju sasvim prost: ovo ovako sobom donosi socialni pokret, ovo je ovako moralo biti; pogodovanje rečenoga stališa bilo je potrebito, al je sada suvišno; pa ako i neznam naznačiti vremena, kada će ovaj stališ potisnut biti u svoje naravne granice, to bih opet znao reći, pod kojimi uvjeti i kad najkašnje morat će se zadovoljiti sam svojom snagom. A tri su osobito povlastice, koje se moraju preinačiti: porezna sloboština, monopol vjeresije i sasvim prostoga kretanja. Ono prvo mora se dokinuti, a ostaloga dvojega hoćemo i mi da budemo dionici.

Po načelu: „Jednaka prava — jednake dužnosti“ mora svatko jednak porez plaćati, bio mu dohodak kakov mu drago. Dapače jako je dvojbeno, da li se i nerazviti obrt mora štititi, jer se ovako može lahko dogoditi, da će se glavnice upotriebiti za svrhe, koje se samo s naporom mogu postići, dočim bi se možebiti mogle upotriebiti u svrhu sasvim naravnu i koristnu; a u ostalom ni netreba, da se u samoj Austriji stvara svaka roba; treba medjutim svakako da ima dovoljnih predmetah za izmjenu, ako se hoće, da nam trgovina bude aktivna; mnogo će dakle probitačnije biti za našu državu, ako se ovdašnje glavnice budu upotrebljivale za produkciju robe potrebne Francezkoj i Englezkoj, a suvišno je natjecati se, da se otme prvenstvo njihovu obrtu. Ono je prvo lahko, a ovo drugo težko; jedna ova skrajnost, uz koju se namjerava izvoditi svaka ma kakova roba, mora napokon da postane kinezkim zidom, a druga može uz što povoljnije okolnosti podići produkciju i obrtnost. I Ugarska je imala prije godinah svoj „védegylet“, što je doduše liepim dokazom magjarskoga rodoljubja, al je ovo krivi put. Ovo se je poduzeće medjutim razbilo još i na sebičnosti trgovacah, koji su se ovom domorodnom demonštracijom koristili po svom običaju, prodavajući tudju robu za domaću, al zato tim skuplje. Ako i jest dakle, kao što rekoh, još jako dvojbeno, da li se u obće obrtnost ima na pose štititi, pa ako i jest nadalje nedvojbeno i nepobitno, da poljski gospodari, kao velika većina medju pučanstvom Austrije mogu zahtievati, da se obistini načelo: jednako pravo za sve; to su oni ipak pripravni učiniti koncessije na korist obrtnosti, jer su s njom u tiesnoj uzajamnosti.

Nu kapital nije nikako ovakov obrtnički embrio. Konsolidirani kapital neima nikakvoga prava tražiti za svoj udobniji dohodak poreznu sloboštinu, pa kad bi mu se već radi naglosti, kojom bi se povisio ovaj porez, i možebiti radi toga, što netrebuje mnogo pomoć državе, i dala kakova polakšica, to bi bilo najviše, kad bi mu se štogod popustilo od zemaljskih dometakah. Nu za posredujući, to jest za kapital burze, nek si nitko glave netare, jer taj bere velike kamate, a izpovieda sam svoj dohodak.

Ja sam već prije opazio, da trgovina baš nije osnovana na načelih pravde, a žalostna je istina, da svatko, počamši od aristokrate pa do seljaka, kako se lati ovoga, naime trgovačkoga posla, to jest kad što kupuje ili prodaje, bio konj ili gospoština, nehotice jedno hvali a drugo kudi, koješta zašuti i krivo dokazuje, jednom riečju negovori istine. Charles Fourier dokazao je u jednom svom djelu neizmjernom oštrinom uma, da kad bi uz svakoga kupca stajao angjeo čuvar, koji bi mu tumačio rieči prodavaoca, nebi bilo nikad nikakove trgovine radi pomanjkanja prodavaoca, a usuprot da nebi bilo kupca, kad nebi bilo kaznenih zakonah i kad bi bio dopušten krivi novac, kriva mjera itd., kao što je to malo ne u Kini; zato i vele Kinezi, da su Evropejci sliepi trgovci, a Holandezi ćoravi, samo oni da vide na obadva oka. Ovo je svakako laskava iznimka za Holandeze. Mitologija starih narodah naznačila je u svojstvih Merkurovih mahne ovoga stališa. Neka mi se dakle oprosti, što velim, da me nije ni malo strah za ovaj stališ, da će ga pritisnuti porezi, koji su osnovani na njegovoj fassiji.

Porezna sloboština nevalja nigdje, a u Austriji uz sadašnje okolnosti po gotovo ne. Kad je poremećen proračun ili privatnoga čovjeka ili države, to se mora ili povisiti dohodak ili umaliti trošak. A manjak austrijski takav je, da bi od tri stavka: za državni dug, vojsku i administraciju moralo jednoga sasvim nestati, kad bi se htjelo, da se povrati ravnovjesje; zato se mora ne samo trošak umaliti, nego i dohodak povisiti. Nu svako povećanje izravne zemljarine bilo bi ilusurno, jer ne samo što bi se po tom umalio izravni dohodak, a državne bi potrebštine poskupile, već bi se ovo povećanje učinilo na trošak najoćutnijega diela državne imovine, kao što ću kašnje dokazati. Još veći porez može se po pravu i pravici razporezati samo na pokretni imutak, pa ako li se, čega nas Bog sačuvaj, narodom austrijnskim naprte tereti prekomjerni, biti će pravedna razgodba tim potrebitija. Ako li se izjednači porez pokretnoga i nepokretnoga imutka, to će se prema sadašnjemu stanju dohodarine i prema kamatam državnoga duga proračun znamenito poboljšati.

Kamate austrijskoga državnoga duga čine 106,237.000 for., a država dobiva dohodarine s ratnim dometkom mjesto 20 samo 5 miliunah. Dohodarina, kud osobna tečevnina i tečevnina (Erwerbsteuer) nije računana, donosi mjesto 36 miliunah samo 10,682.500 for.; jedna i druga tečevnina ukupno mjesto 40 miliunah: 11,205.000 for. Kad bi se dakle od izpoviedana dohodka i kapitala tolik porez plaćao, kolik se plaća od izmjerena dohodka od zemljišta (zemljárina), to bi država za 68 miliunah više dohodka imala. Pa budući da se državni dohodak i onako mora povećati, to je sasvim pravično, da najprije oni dodju na red, koji su do sada izuzeti bili; a tu i negledam — jer ću to kašnje razlagati — na koristi, koje bi s toga nastale, kad bi se jednak porez pobirao s pokretnoga i nepokretnoga imutka.

Žalostno je dakako po državu, kad se potrebiti veći dohodak nemože dobiti s naravskoga povećanja neizravnih prihodah, već kad se moraju povećati porezni stavci, i to izravni, koji i onako nisu u nikakvom razmjerju s neizravnimi. Dočim Englezka samo šestinu svojih dohodakah dobiva s izravnoga poreza, čine u Austriji izravne daće jednu trećinu dohodakah. Nu kad se dohodci moraju povećati, i pošto n. pr. hrvatski posjednik zemljišta plaća poreza i kojekakvih dometakah 35 po sto od svoga čistoga dohodka, pa je još osim toga manje više zadužen, to se pita: čemu se vlada ima nadati, ako zemljarinu još povisi?

Budući da je jednakost poreza jedina naredba, kojoj će se žestoko uzprotiviti glavničari, a diguuće ostalih tako zvanih privilegijah netiče ih se posredno, jer se te privilegije neće glavničarom uzeti, već samo protegnuti i na ostali sviet — to ću gospodu kapitaliste na sliedeće dvie okolnosti pozorne učiniti: 1) ako kapitaliste budu jednaki posjednikom zemljišta, to će onoliko na valuti dobiti, koliko budu više poreza plaćali; 2) po tom biti će sasvim umireni, da su sigruni od svake posredne i neposredne kride, a drugčije imali bi se bojati ili sasvim zločesta novca ili redukcijah. Kašnje ću to jasnije predložiti onim, koji se nisu dovoljno opamtili dogadjajî sa početka ovoga stoljeća, a dotle molim da se izvole strpiti.

Nu prije nego to bude, oprovrgnuti ću još one prigovore, što sam ih u razgovoru čuo.

Vele, kad je novac uzajmljivan, nije bilo ovakovih porezah, a osim toga veliki je dio državnih papirah u inozemstvu, od kojega se nemože zahtievati ovakova domorodna žrtva.

Kad tko kupi kakovo imanje, ili kad komu uzajmi novacah, podvrgava se u tom postojećim zakonom i porezom, a neima nikakvoga jamstva za to, da se ti zakoni nesmiju promieniti na njegovu korist ili štetu. Ako n. pr. steče zakonsku valjanost kakov parbeni postupnik, koji je gorji po vjerovnika, nego li porez, hoće li taj parbeni postupnik valjati samo za buduće pogodbe (t. j. za one, koje se imadu tek zametnuti)? U obće nečini se ovdje predloženom naredbom nikakva krivica glavničarom, već se onako kako treba dieli pravica velikoj većini pučanstva; krivica je, što je ovo ovako do sada postojalo, a pravo je, da u buduće bude drugčije.

Rečeno mi je i to, da je iluzorno povećanje poreza s izpodviedanoga dohodka, jer, vele mi, ako porez bude veći, biti će manje dohodka izpoviedano.

Moram priznati, da sam osvjedočen, da se većinom koliko se god s poštenjem može manje dohodka izpovieda, i ja nevjerujem, da bi se više dohodka izpoviedalo, kad bi se umalila dohodarina, i to samo zato, što je plaćanje poreza vrlo neugodno, pa jedva da je i u doba rimskih i grčkih gradjanskih kriepostih itko osobito željan bio plaćati porez.

Prigovoreno mi je nadalje i to, da je zemljište nješto sigurnoga, stanovitoga, pa da se nanj može vazda veći porez udariti, nego li na glavnicu izvrženu gubitkom, i da kupac proračunajuć vriednost imanja poreznu glavnicu odbija i bez toga kao i ostale upravne troškove.

Tko na visoko igra, može lahko mnogo izgubiti, pa ako i jesu kamate od nepokretne glavnice sigurnije, to zato pokretna glavnica daje veće i udobnije kamate; a budući da nitko neizpovieda svoga dohodka za vas svoj život, nego samo za svaku pojedinu godinu, to veća promjenljivost dohodka nije nikakov razlog za nižji porez; pa neima li se i poljski gospodar boriti s elementi i ljudmi? A što se običajem povladjenoga većega poreznoga stavka tiče, to netreba zaboraviti, da jedna ciela polovica monarkije nije nikakvoga poreza plaćala, dočim je druga odsjekom prije stekla svoj posjed, nego je nastao sadašnji porezni teret.

Dapače ja svim pravom tvrdim, da jedna polovica nije nikakovoga poreza plaćala, jer je seljak u Ugarskoj imajući 20 ralih plaćao po prilici 5 fr., nu zato je imao bezplatno pravosudje, zastupničtvo, liečnika i ljekarnu. Al to je ciela istina, da uz sadašnji porezni stavak moraju djeca prodati nasliedje svoga otca, jer je porez njihova imanja vazda jednak, dapače raste za onoliko, kolika je dohodarina od glavnicah nanj uknjiženih, a to samo zato, što je ovo zemljarina, a nije danjak od imovine, kao što bi morala biti.

Prigovoreno mi je i to: kad bi kapital jednaki porez plaćao, glavničar bi svoju glavnicu odkazao posjedniku zemljišta, pa bi onda ovaj veći porez opet na njega spao, jer bi mu tražećemu novacah novčar težje pogodbe nametnuo.

Ovaj je prigovor samo na toliko valjan, na koliko dokazuje veliku odvisnost producenta od glavničara. Budući da nije sav nepokretni imutak zadužen, a nikako nije jednakim načinom zadužen, to bi bilo jako čudnovato, kad bi i nezaduženi dio morao za sve vieke plaćati preveliki porez, a pokretni bi imutak privilegiran bio, a to samo zato, da možebiti pojedini neuzmoraju veće kamate plaćati.

Kad u Austriji ulaganje novca nebude više privilegirano, to neka teče glavnica onamo, kud ju je baš volja.

Negledeć na to, da dohodci od zemljišta nisu čisti dohodci, i da veća ciena proizvodah visi o elementarnih dogadjajih i o skupom djelu, pa da je ona zato samo imaginarni dobitak za vlastnika — može ovo povodom biti za kapitalistu, da svoju glavnicu pretvori u zemljište, što je mnogo laglje nego protivno; nu zato ovo nemože nikako biti razlogom porezne sloboštine. U Englezkoj je samo jedna dohodarina; zemljarina, koja je i onako bila vrlo malena, odkupljena je prošastoga stoljeća pod jako povoljnimi pogodbami. Ja mislim, da je austrijski posjednik zemljišta zemljarinu tečajem ovih godinah vrlo skupo odkupio, i to tim skuplje, što je razmjerno mali porez kapitala istom u najnovije vrieme uveden.

Kao obćeniti dokaz proti svim prigovorom, što sam ih ovdje naveo, velim, da se mora na to gledati, da posjednik zemljišta mora vazda jednak porez plaćati, pa i onda, kad neima nikakvoga dohodka, što se kod njega dosta često zna dogoditi, a što kod kapitaliste nemože nikada biti.

Pa premda ja načelo jednakosti poreza sa dohodka svake vrsti jako branim, to nisam ipak protivan liberalnomu i zasebičnomu *(successiv)* povišenju poreza, sve prama državnim potrebam, tako da bude neko prelazno doba za one, koji su do sada štićeni bili.

Ove su moje primjetbe već u tiskarnu predate bile, kad su novine priobćile govor g. ministra financijah, što ga je držao 13. ožujka u carevinskom vieću.

Ovom dakle prilikom hoću samo u kratko da odgovorim na neke primjetbe i razloge očitovane u pomenutom govoru, jer držim, da neima kompetentnijega protivnika u ovom pitanju, kao što ga ja shvaćam, nego što je ministar financijah one države, gdje je kapital i birokracija mah preotela kao nigdje drugdje. Prije svega pako opažujem, da prijatelju pravoga napredka svakako će biti povoljan a i utješljiv ovaj pojav, gdje se vlada proti zahtjevom realnoga posjeda mora boriti na korist obrta, a napose na korist „rentah“. A povoljan i utješljiv ovaj nam je pojav zato, što nam je ujedno očevidni dokaz, da je javno mnenje, ako predbježno i bez uspjeha, počelo drmati povlasticami kapitala. — G. ministar Plener naveo je naime u pomenutom svom govoru medju ostalimi sliedeća:

„Vladi je poznato ono mnenje, koje se je gdješto pojavilo, da dohodak iz obrta, a prije svega od rentah, prama dohodku iz realnoga posjeda nije dovoljno obterećen, pa da bi se razmjerno jače obteretiti mogao. Prvobitne porezne postotnice kod zemljarine i kućarine (16 po sto) veće su nego one od dohodarine (5 po sto). Nu tu netreba zaboraviti na mnogo sigurniji temelj dohodka iz realnoga posjeda. Što se napose tiče dohodka od čistih novčanih rentah, stalnih daćah, i kamatah od glavnicah i dioničarskih poduzećah i t. d. to je jasno, da je onakav dohodak promienljiv kao i vrednota novca, te visi ponajviše o toj vrednoti, dočim dohodak od zemljišta, od obrta, trgovačkih i prometnih poduzećah ponajmanje visi o sadašnjih novčanih okolnostih, jer promećuć plodove i prodavajuć robu nabija se onoliko cieni, koliko se na vrednoti novca gubi, a po tom je i producent i prodavaoc obćuvan od gubitka. Nu ne samo s gledišta ravnoga prava, već niti s gledišta oportuniteta nemože se jači porez udariti na novčani kapital. Ovakova bi naredba u državi kakova je Austrija, gdjeno je premalo a ne suviše kapitala, bilo vrlo škodljiva produkijci i industriji željnoj novca, te bi na štetu zemlje poskupio novac i našao si mjesta i posla izvan zemlje. To pako je sasvim jasno, niti treba dokaza, da bi preveliko porezanje kapitala bilo ubitačno za uzdržanje i upotrebljenje državne vjeresije.«

G. ministar financijah brani dakle relativnu poreznu sloboštinu kapitala 1) s gledišta ravnoga prava, 2) s gledišta probitačnosti.

Prvi razlog, naime „ravnoga prava“, utemeljio je g. ministar a) na tom, što je dohodak iz realnoga posjeda siguran, a b) što je sada vrednota novca nestalna.

Da je g. ministar rekaó, da je realni posjed sigurnija glavnica nego obična zaslužba, nego tvornica, trgovina ili dionica, a o državnoj obveznici neću ni da govorim, to bi se proti tomu moglo reći, da ovu sigurnost nadmašaju manje kamate; nu na koliko se ova sigurnost proteže na dohodak, a ne na glavnicu, to nemogu da se složim s mnenjem g. ministra. Gospodaru može nahuditi i suša i vlaga, vjetar i tuča, oganj i voda, mraz i ozebica, riečju sto kojekakvih nepogodah; njegov je dohodak tako nestalan kao ma ičiji. A zakoniti oprost od poreza nije u nikakvom razmjerju sa štetom, koja se obično nejavlja odmah, već istom kasnije. A kako težko i kolikim se troškom kod nas utjeruje zakupnina, to je svakomu poznato.

Nu »dato sed non concesso“, da je taj dohodak siguran, to su kamate od realnoga posjeda mnogo manje, nego od kapitala; jer čim je veća sigurnost, tim su manje kamate, a čim veće kamate, tim manja sigurnost. Ta trgovački sviet vrlo dobro zna, da se tako zvani »papir prve vrsti“ jako jeftino eskomptira, a maloljetni dužnici da velike kamate plaćaju; zatim neka se prispodobe uvjeti zajma u različitih državah, n. p. zajmovi Englezke s onimi španjolskoga pretendenta krune. Dionice sjeverne željeznice i narodne banke dokazuju, da papiri isto tako kao i druga roba naravskim načinom u cieni padaju i rastu; ima papirah i dobrih i zločestih, kao što ima i druge robe dobre i zločeste. Sigurniji dohodak porezovnika daje i državi sigurniji dohodak porezni, nu zato država nije vlastna tražiti i veći porez, i to tim manje, što ona i od nesigurnoga dohodka, na koliko se renta u obće za takav smatrati može, vuče svoju korist, dočim kod realnoga posjeda dobra godina zlu godinu naknadjuje; i pored samoga ovoga mogućega izjednačenja ravan je renti glede sigurnosti realni posjed.

Što se tiče nesigurnosti, koja se radja s nestalne novčane vrednote, to i sam g. ministar dopušta da n. p. obrti, prometna i trgovačka poduzeća nepate od toga, već da je sam tako zvani „čisti novčani dohodak“ ponajviše podvrgnut toj promjeni; to je ravno istina, nu drugo je pitanje, da li je to u prilog i realnomu posjedu.

Plodine i proizvodi gospodarski nisu čist dobitak, oni su i za gospodara bezuvjetno skuplji, kad je slabija vrednota novca; nu „dato sed non concesso“, da skupoća proizvodah nije razmjerna prama slabijoj vrednoti, većoj prodavnoj cieni, to g. ministar i sam dopušta, da gospodar može naknadu dobiti samo od rentiera i kapitaliste, jer i drugi ljudi dižu cienu svojim proizvodom, a i gospodar sam je konzument, dočim se inozemstvo nemože u nikakav obzir uzeti, jer smo prama njemu gospodarskimi plodinami passivni.

Nu budući da realni posjed posredovanjem kapitala prodaje, a novca neima u izobilju kao u doba bankovskih ceduljah, dapače on je sve redji i skuplji, to se mnogo toga od nevolje prodaje, te je ova ciena i za imućnijega gospodara izpod prave naravne ciene. Ono dakle što čista renta, t. j. konsolidirani kapital gubi, nedobiva gospodar već špekulant, t. j. posredujući kapital burze (kod nas kapital lihvarah.) Jer one tri različite vrsti kapitala imadu sasvim prama staromu feudalnomu plemstvu svoj posebni red i svoje posebne povlastice, a kapital burze to je stari feudalac, živući u tvrdu obkopanu gradu, kojemu je sve dopušteno, te mu se nikako nemože doskočiti.

Nu »dato sed non concesso« da realni posjed može za vrieme zločeste vrednote novčane nositi veće terete, to nastaje pitanje: u kojem razmjerju?

Danas n. p. neplaća se prida na srebro punih 40 po sto, realni posjed nebi smio dakle dosljedno ni 40 po sto više poreza plaćati, nego kapital, kad bi porez na ovo oboje već početkom jednak bio; nu realni posjed neplaća samo 40 već i 500 po sto prama kapitalu; po predlogu g. ministra razmjerje je medju realnim posjedom i kapitalom kao 35: 7, jer je već prvi porezni ključ nepravedan. Do sada je realni posjed plaćao sedmerostruki porez. Pitam ja, je li sada ciena gospodarskim proizvodom sedmerostruka? je li se dohodak gospodarah sedam putah povećao? je li se vrednota novčana sedmerostruko pogoršala? je li dakle to gledište ravnoga prava?

S gledišta probitačnosti boji se g. ministar, kad bi povećao porez na rentu, i za privatnu i za državnu vjeresiju; jer veli, da u Austriji neima dovoljnoga kapitala, i da bi uz veći porez još jače poskupio, pa izvan zemlje tražio i mjesta i posla.

Istina je, Austrija pati s nestašice glavnicah, nu ne zato što kapital tobože neima dovoljnih privilegijah, već zato što je Austrija svojom trgovinom prama inozemstvu passivna, te već harač plaća tudjemu kapitalu; a passivna je, jer nije produktivna, a nije produktivna upravo zato, što je kapital privilegiran, kao što ćemo to drugdje obilnije dokazati. G. ministar drži uzrok bolesti za liek, a ovaj će liek dakako još povećati zlo, isto tako kako povećanjem privilegijah feudalne aristokracije nije umaljeno ugnjetavanje jadnih podložnikah. A bojazan, da će glavnice austrijske poći izvan zemlje, nije ni malo temejlita, jer negledajuć na 40 postotni gubitak na pridu, jesu dohodci kamatni u Austriji jako veliki, a u inozemstvu jako maleni. Da bi po tom patila državna vjeresija, o tom neima dvojbe, al zato uzdržanje poreznih povlasticah nije ipak probitačno, akoprem nuždno. Nu ako se dokinu privilegije kapitala, to država neće ni trebati vjeresije, kao što sam to stranom već dokazao, a dokazat ću još obilnije.

G. ministar financijah veli nadalje:

„Zemljarina diže se u različitih stranah monarkije po takovoj procjeni dohodka, koja nikako neodgovara dosadašnjemu poboljšanju ratarstva, pomnožanju pučanstva i konsumcije i povećanoj cieni gospodarskih plodinah, te ju je pravi dohodak od zemljišta već daleko nadkrilio. Može se dakle svakako povećati porez, da se nenaškodi porezovnikom.“

Ja niti mogu niti hoću dvojiti o tom, da ima imanjah kojih je dohodak preslabo procienjen, nu ima ih jamačno, gdje je ta procjena pravedna, a ima i takovih, gdje je prevelika. S takvoga povoda mogao je g. ministar financijah svakako popraviti procjenu dohodakah, nu nikako povisiti sam porez, jer ima osobito kod nas, pa u Ugarskoj imanjah, gdje će vlastnici drage volje mnogo zemljišta u zakup dati, ako tko bude hotio platiti onoliko, na koliko im je čisti dohodak procienjen, al g. ministar financijah težko da će naći takovih zakupnikah.

Nu da li se porez može povećati bez uštrba porezne snage, da li se možebiti već i sada odmjereni porez nepobira na štetu porezne glavnice, to ćemo još razmotriti u ovom spisu.

Čini mi se, da sam pravo imao što sam rekao, da je trgovački stališ, što se vjeresije tiče, u Austriji privilegiran, i to neposredno po koristih, koje ima, i posredno po zapriekah kojimi su posjednici zemljišta zapriečeni podignuti hipotekarne banke.

Kad je izza dogadjajah god. 1848. vlastela trebala više kapitala nego prije, molili smo uzalud, da nam se dopusti podignuti hipotekarne banke. Bojali su se za novčano tržište, koje bi se ovako odviše napelo, a dopustili su samoj vjeresijnici u isti čas da izda papirah za 200 mil. fr. Negledeć na to, da sve zemaljske banke ujedno nebi bile izdale više papira, a i to ne nego malo po malo, plaćao bi bio posjednik zemljišta ponajviše samo odkazane kapitale, te bi bio na novčano tržište gotovo onoliko novacah poslao, koliko je uzeo; jer bi glavničar kupiv nepokretninu postavio si zamjenika. A upravo onaj novac, što bi se potrošio na gospodarstvo, koristio bi najviše, ako i posredno, našemu novčanomu tržištu.

Passivni državni proračun i zločesta valuta veliko su dakako zlo, nu ovo je samo posljedica puno većega zla, passivne naime trgovačke bilance na proizvodih i kuponih. Ovomu zlu može se u Austriji doskočiti brzo i sigurno samo dignućem poljskoga gospodarstva. Da imamo više plodinah, imali bi više i obrtnih proizvodah. Nu ako tomu i nebi bilo tako, t. j. kad bi i ostali passivni na obrtničkih proizvodih, a jako aktivni na prirodninah, to bi nam ovo isto tako malo škodilo, kao što ni Englezkoj neškodi protivno razmjerje, jer ona svake godine uvozi surovu robu, a izvozi mnogo više robe obrtničke.

Uzmimo n. p. da bi Austrija svake godine za 50 mil. neuradjene robe više izvezla, nego što obrtničke robe uvozi, a k ovoj posljednjoj morale bi se svakako pribiti kao passivum i kamate obrtničkih papirah i državnoga duga, koje idu u tudjinu — to bi moralo srebro u zemlju doći, pa bili odnošaji državni ili bankovski ma kakovi; a naprotiv ako se banki velikimi žrtvami pomogne, da u srebru plaća, — to je ovo kao kuća iz kartah, koja se sruši kako vjetar dune, kao i god. 1859.; i privatnomu čovjeku može za rukom poći, da za kratko vrieme fingira stanovitu imućnost, nu neima dvojbe, da ili on ili tko drugi mora postati žrtvom te fikcije. Kad bi se englezka banka razišla, pa kad bi država u istom broju izdala notah, da valjaju za promet i za platež, to bi ove note samo u prvo doba, dok bi bilo poremećeno povjerenje, imale slabu vrednotu; nu dotle i u onolikom razmjerju, dokle i u kolikom razmjerju sviet treba englezkih proizvodah, i englezke će note valjati.

A Englezka priznavala je vazda važnost produkcije, a osobito poljske. Kad se englezki gospodari uslied prevelike nadnice nisu već mogli natjecati s kontinentom, jer je neizmjerni razvoj englezkoga obrta oteo zemlji težake, zaštićeni su izvoznom nagradom, budući država nije hotjela da mitnicami poskupi živež. Ovo je svakako jako velika zaštita, kad se prispodobi sa zaštitom austrijskih gospodarah, koji neimaju nikakve zaštite u natjecanju sa vlaškim i ruskim žitom, jeftinijim radi robote. Neka tko čita parlamentarne razprave prošastoga stoljeća, pa će se uvjeriti, da je Englezka ogromnu obrtnost utemeljila na svojem poljskom gospodarstvu. A tko dan danas hoće prije svega špekulaciju, taj hoće „filium ante patrem,“ jer gdje neima produkcije, tu neima ni obrtnosti, a gdje jedno i drugo presahne, tu prestaje i trgovina.

Englezka vodi samo onda rat, kad pogibelj zaprieti aktivnosti njezine trgovine. A Fridrik veliki, preuzevši izza strašnih ratovah opustošenu Šlezku, nije podizao vjeresijnice, već banke za poljske gospodare. Obrtnost i trgovina postale su zatim same po sebi; tko hoće da vidi plod ovoga mudroga narodno-političkoga nastojanja, neka proputuje Šlezku, pa će vidjeti razvitu i cvatuću zemlju. Sam Louis Napoleon, veliki prijatelj burze, brine se za to, da posjednici zemljišta dobiju jeftinoga kapitala, ako li ga trebaju za drainage-u, jer ovako tlo uz jednaku muku više radja. A Francezka nije ni iz daleka tako prisiljena baviti se ratarstvom kao Austrija.

Austrijska aristokracija, pod kojom ja po pravu samo onu aristokraciju razumievam, koja se diči velikim posjedom i historičkim imenom, slabo je doista shvatila svoju zadaću, kad je pomagala podizati vjeresijnicu (Creditanstalt) u Beču. Ona je, naime aristokracija, prije svih pozvana, da zaprieči preteżnost prometne glavnice, a da se nikad s njom nesjedini, jer se ona od svih stališah najlaglje otimlje preteżnosti te glavnice, jer je ona stališ još samostalan. Nijedan stališ nije vičan kao ona, niti ima te moralne snage, da za ideju sve, i sam život na kocku metne i žrtvuje, i da čovječjoj volji podvrgne i najjači nagon, koji nas tjera, da same sebe uzdržavamo, pa da ovo svojstvo malo po malo prenosi i na one razrede družtvene, koji su joj najbližji.

U ovih okolnostih, kakove jesu, bilo bi dovoljno oduševljiti se za liepe ideje, pa ovu moralnu snagu ne samo kušati na čuvanju poštenja, već i upotriebiti na korist čovječnosti. Kapital prednjačio je aristokraciji dobrim primjerom, ojačao se je udruživanjem, pa je štedionicami i sjeguranami koristio gradjanstvu, iz kojega je ponajviše niknuo. To bi bila morala činiti i aristokracija. Ona mora, ako hoće da zadovolji svomu zvanju i da bude koristna čovječjemu družtvu, pojedince i ukupno brinuti se za produktivnost svojih imanjah, mora paziti seljaka i težaka, a s obzirom na obrtnost i vjeresiju mora prije svega gledati na korist zemljišta, jer je ovo njezin temelj; samo suvišak proizvodah jest palliativum proti nevolji.

Kako li bi bilo pokrenulo produkcijom ono 200 miliunah, što su na novčari sakupljeni za podignuće vjeresijnice, kad bi s njih postala bila hipotekarna banka! Istina je lahko dokučiva, da obćinstvu gledajućemu tužnu sudbinu producentah, a sreću i bogatstvo kapitala, nebi bilo težko birati ni onda, kad državna uprava nebi bila priečila podizanje bankah.

Obćinstvo, budući nemože pojedince biti bankirom, nebi bilo marilo bar ukupno dionikom biti sreće privilegiranoga stališa. Ova misao nije bila hrdjava; jer ako svatko može dionikom biti povlastice, pa ako se ona uzmogne protegnuti na cielo čovječanstvo, onda i onako prestaje biti povlasticom. Dakako da bi se i ovim putem moglo k svrhi doći, nu onda bi se trebalo toga posve drugčije latiti, jer nam je protivnik vrlo vješt i u neobično povoljnom položaju, te umije koristit se svačim, kao što to dokazuju dionice vjeresijne. Dočim obćinstvo nije dobilo većih dividendah, nego što bi ih dala i hipotekarna banka, stekle su pojedine trgovačke kuće, pa možebiti i pojedini prišipetlje na burzi baš liepe svotice.

Brojevi dokazati će se najbolje, kolikim bi rodom zemljište u Austriji roditi moglo, kolika joj je dakle porezna snaga; brojevi dokazati će se, da su k tomu veće pomoćne glavnice potrebite, i da je promet vrlo brz; a brojevi dokazat će se i to, kud može dospjeti zemlja, kad je bez pomoćnih glavnicah prekomjerno porezom obterećena. Zemlja može u Austriji dakako još puno veće terete nositi, nu to istom onda kad bude produktivnija. Stara je gospodarska poslovica, da krava na zube doji, to jest da ju valja hraniti, ako ju hoćeš dojiti.

Prostim računom dokazuje se, da zemljarina može biti trostruka, kad je dohodak dvostruk. Kad se od 100 for. plaća 30 for, ostane 70 for., a tko od istoga zemljišta potegne 200 for., pa plaća 90 for., tomu ostane 110 for., zato se veći porez može laglje plaćati, nego manji; ovo dokazuje kako bi koristno bilo zemljarinu pretvoriti u danjak od imovine.

Grof Larisch Mönnich posjeduje il je posjedovao god. 1840. u Šlezkoj više gospoštinah, a I. G. Elsner opisao nam ih je podpuno u svom djelu: „Die deutsche rationelle Landwirthschaft in der Praxis. Pest, Verlag von C. A. Hartleben 1841.“ Sravnit ćemo dakle produkciju i porez ovih imanjah sa statističkimi dati naše monarkije, i ja nemislim, da će ikoga biti, tko bi pročitav ova data dvojio, gdje je Austriji tražiti pomoći.

Grof Larisch posjeduje u 19 kotarah, u vrlo različitih prostorijah, 9900 ralih šume, 12.110 ralih oranice, 1154 ralih sjenokoše i 851 ral pašnjaka, dakle tritisući dio oranicah i šumah, dvanaesttisući dio sjenokošah, i osamnaesttisući dio pašnjakah austrijskih. Evo se vidi, da razmjerje sjenokošah prama oranicam nije povoljno. U ostalom moram primietiti, da nisu sva ova imanja jednako dobro obradjena, jer njekoja od njih grof Larisch istom od kratkoga vremena posjeduje, a poznato je obćenito i to, da Šlezka baš nije najblagoslovljenija zemlja austrijske monarkije.

Mi ćemo za sada, da budemo tim sigurniji, sasvim abstrahirati od nepovoljnoga razmjerja sjenokošah i pašnikah k oranicam, pa ćemo ipak vidjeti, da na ovih imanjih urodi od ono 98 mil. vaganah krumpira, što ga u Austriji uzraste, 355.920 vaganah, dakle dviesto sedamdeset i peti dio, ili deseterostruko relativne kolikoće, a od ono 10 miliunah centih burakah, što ih u Austriji urodi, 125.100 centih, dakle osamdeseti dio, ili trideset i sedmerostruko relativne kolikoće; po tom može se po prilici i to prosuditi, kolik je država dobila neizravni porez s pretvaranja ovih plodinah. Nadalje urodilo je na ovih imanjih 17.610 vaganah repice ili sedamdeseti i jedni dio, dakle četrdesetidvostruko relativne kolikoće od 1 mil. i 250.000 vaganah austr. repice. Svekoliko ovo gospodarstvo osnovano je na žganarnicah rakije, sladoranah i dobivanju ulja i vune. Reći bi, da će uz i onako nepovoljno razmjerje sjenokošah k oranicam, gdje se tobože premalo žitka sije, gospodarstvo nazadovati. Nu i žitka rodi ondje dvojinom toliko, koliko bi u razmjerju, vadjenom iz statističkih tabelah, na onolikih imanjih roditi moralo.

U ovakom je povoljnom razmjerju ondje i marva. Ima ondje 784 konja, 1385 kom. rogate marve i 41.000 ovacah, a računajuć 10 ovacah na 1 marvinče, ima ondje 6269 komadah marve, dakle i negledeć nepovoljnoga razmjerja sjenokošah k oranicam imadu ova imanja za trećinu više marve, nego što bi imati morala po svom prostoru, prema prostoru svekolike carevine.

Pa kolika je produkcija, tolik je i porez; dočim na ral rodne zemlje u Austriji pada 60 novčićah zemljarine, plaćao je grof Larisch već godine 1839, 1 for. konv. nov., a plaća sada 2 for. po ral, a sa obrtničkim porezom ukupno 190.563 for. (Ova novija data dobio sam od ravnateljstva imanjah Larischevih).

Kad bi se austrijsko gospodarstvo odsjekom ovoj produkciji samo stranom približilo, to bi Austrija bila jako aktivna, a iz toga bi sliedilo:

1. povratak valute;
2. jeftinija obskrba vojske, jer bi na to djelovala i poboljšana valuta i veća produkcija;
3. blagostanjem i prometom povećani neizravni porezi;
4. moguća veća izravna porezna snaga.

---

Neka mi se neprigovara, da nemogu svagdje žganarnice i sladorane biti, i da nije moguće svu monarkiju dotjerati na jednaku visinu gospodarsku. Nije ni potrebno, da ovakove tvornice svagdje obstoje, jer negledeć na to, da su ova gospodarstva s nedostatka sjenokošah prisiljena krmu sijati, česa drugdje neima, to sam ja samo ovo uztvrdio: da se rečeni rezultati mogu postići, ako se druga gospodarstva ovdje navedenomu samo stranom primaknu, jer da svakih 12.000 ralih oranicah bude ovako obradjeno, to bi država bez obzira na ono malo sjenokošah i pašnjakah, od samih oranicah i šumah — većim dielom gorah — 571 miliun izravnoga poreza potezala, a same repice rodilo bi na godinu 50 mil. vaganah.

A što se tiče drugoga prigovora, naime nemogućnosti, to je svakako moguće onako visoko dotjerati gospodarstvo, ako i nije potrebito. Moguće je, jer 6586 ralih oranicah daje 133.000 vaganah žita, dakle ral 12 vaganah; ovoliki rod za mnoge krajeve monarkije nije pretjeran, a za mnoge je upravo slab; a nije ni potrebno, jer kad bi se samo za šestinu više žita dobilo, to bi već bilo 50 mil. vaganah, što bi monarkiju učinilo aktivnom, pa sve da se i uračunaju kamate austrijskih papirah u tudjih rukuh. Za sada u Austriji daje ral odsjekom 8 vaganah, a ako se digne na 10 vaganah, bilo bi 70 mil. vaganah više; pa ovdje nije ni računano ono što bi po tom živine i vune više bilo.

Na sramotu austrijskih gospodarah passivni smo baš u gospodarskih plodinah, kakono će se vidjeti iz sliedeće tabele, a što je najgore, ova je passivnost sve to veća; ono što je godina 1859. drugčija bila, može se protumačiti naprasnim pogoršanjem valute.*)

| | | Uvoz | | i | | Izvoz u obće: | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| God. | 1831 .... | 72,459.000 | a. | vr. | — | 83,465.000 | a. vr. |
| „ | 1836 .... | 103,692.000 | „ | „ | — | 101,432.000 | „ „ |
| „ | 1841 .... | 111,551.000 | „ | „ | — | 117,936.000 | „ „ |
| „ | 1846 .... | 138,597.000 | „ | „ | — | 117,037.000 | „ „ |
| „ | 1851 .... | 169,728.000 | „ | „ | — | 144,132.000 | „ „ |
| „ | 1856 .... | 325,604.000 | „ | „ | — | 275,094.000 | „ „ |
| „ | 1857 .... | 313,066.097 | „ | „ | — | 253,761.865 | „ „ |
| „ | 1858 .... | 322,099.499 | „ | „ | — | 274,167.267 | „ „ |
| „ | 1859 .... | 268,062.528 | „ | „ | — | 287,458.451 | „ „ |

---

*) **Ova su statist. data izvadjena nješto iz Gallettievoga djela: Allg. Weltkunde, 12. izpravlj. izdanje, a nješto iz državnog proračuna za g. 1861.**

Po posebnih rubrikah ovakove su god. 1858. i 1859. gospodarske plodine bile:

| | Uvoz | | Izvoz | |
|---|---|---|---|---|
| Povrtnina i | *1858* | *1859* | *1858* | *1859* |
| ljetina | 14,940.036. | 14,905.160. | 16,263.981. | 17,398.457 |
| Živine | 16,588.402. | 15,210.270. | 6,386.314. | 6,728.210 |
| Živinske plodine | 6,550.955. | 6,054.175. | 5,681.691. | 5,640.192 |
| Maslo i ulje | 18,694.691. | 13,106.161. | 1,505.574. | 2,481.583 |
| Piće i jestivo | 18,720.712. | 3,315.608. | 3,164.637. | 2,987.371 |
| | 75,494.776. | 52,591.374. | 33,002.197. | 35,236.133 |

Dakle za dvie godine 60 mil. gubitka na gospodarskih plodinah, neračunajuć ovamo uvoz sladora, koji bi se u Austriji vrlo lahko proizvoditi mogao, te je samo radi prevelikoga poreza na burake ograničen na onako malo tvornicah.

Moglo bi mi se možebiti prigovoriti, što medjutim nijedan vještak neće ozbiljno reći, da passivnost naše gospodarske produkcije dokazuje, kako je inozemstvo od nas neodvisno, pa da se zato neimamo ničemu nadati od njezina razvoja. Inozemstvo potrebuje prvo naš žitak, kao što ovdje navedena data pokazuju; passivni smo na živini, živinskih plodinah, maslu i ulju, i to na godinu uz zločestu valutu po prilici za 25 miliunah, koje možemo prištediti samo onda, ako namirimo sami svoje potrebe. O tom neima dvojbe, da napokon nemogu sve države aktivne biti, jer ih u istom razmjerju mora biti i passivnih; pita se samo to, da li smo passivni na obrtničkih proizvodih, ili na živežu? Narodni ekonomi imadu jamačno pravo, kad vele: *suvišak proizvodah zemaljskih jest, obskrbiv ratare, ona velika glavnica, kojom se plaćaju napokon svi oni, koji se nebave ratarstvom.* Ovaj suvišak nalazi vazda kupca, a to je obrtnik, koji se samo pored toga, što mu drugi za živež skrbi, može sasvim baviti obrtom; a tko je tada odvisan, to neka razsude sami čitatelji.

One godine kad je Louis Napoleon učinio narodni zajam od 500 mil. franakah, kad je dakle Francezku obteretio sa godišnjih 15 mil., dobila je Francezka na uvozu prama izvozu 300 mil. franakah. Moguće je, da kod tih brojevah ima i kakva fikcija; jako je vjerojatno i to, da neće svake godine biti ovako sretnih konštelacijah; nu to je nepobitno, da kad bi Francezka svake godine mogla povećati svoje narodno bogastvo za 300 mil., da bi se bez straha mogla i obteretiti sa 15 mil.; valuta po tom nebi bila gorja, ako uz to dioba državnih teretah i nebi ostala pravična. Ako je dakle istina, da produkcija poboljšava valutu, umaljuje trošak, pomnožuje dohodak, to se mora svimi sredstvi nastojati oko toga, da se digne produkcija.

Nu produktivnomu gospodarstvu treba: pomoćnih glavnicah i rukuh.

Austrijska birokracija, kao viestnik kulture u iztoku, latila se je u tom obziru sasvim čudnih naredbah. U mjesto da njemački kapital i produktivno pučanstvo uvodi ili proizvodi, izvaža kapital, a uvodi neproduktivno i skupo pučanstvo. Posljedice morale su biti, kakove su i bile, kao što smo vidjeli.

Što se onoga prvoga faktora produktivnoga gospodarstva tiče, to je Thaer u svojih prekrasnih „Načelih umnoga gospodarstva, 2 dio“ osnovao tabele za devet različitih načinah gospodarstva, iz kojih se vidi, da je nečisti i čisti dobitak u pravom razmjerju k pomoćnim glavnicam; ove su tabele u trošku i dohodku posve proračunane na vagan žitka, imadu dakle trajuću vriednost. A što teorija uči, potvrdjuje izkustvo, jer tko terete zemljišta u različitih zemljah prispodobi medju sobom, osvjedočiti će se, da su produktivne a i državi najkoristnije zemlje upravo one, koje su najjače obterećene; ovo neće, čini mi se, nitko pobijati, ako i ima ljudih različita mnenja, kako bi se pomoći imalo.

Ljudi koji sav spas nalaze u obće u centralizaciji, nisu se ništa naučili ni po hrdjavom uspjehu odsjeka narodne banke za realnu vjeresiju; nu mi ćemo ipak mahne toga zavoda razgledati, jer se ovako može jako lahko dokazati potreba hypotekarnih bankah.

Centralna hypotekarna banka mora da sve slabo cieni, jer bi se drugčije uz različitost zemaljah prevarila, a za tim mogu se njom samo oni koristiti, koji ju najmanje trebaju; zato je prvi zahtjev: Svaka zemlja mora da ima svoju banku. Koliko ih n. pr. ima Pruska!

Drugi je zahtjev, da novac bude jeftin; ovomu zahtjevu nemože zadovoljiti hypotekarni odsjek narodne banke; zato se novac mora tražiti u onih zemljah, gdje se može jeftino dobiti, budući se na austrijsko zemljište može naći novacah i ondje, gdje ih austrijski ministar nenalazi; jer gospodar plaća kamate suviškom živeža, bez kojega glavničar živjeti nemože.

Treći je zahtjev, da ovaj zajam bude razvriedni zajam (Amortisations-Anleihe), upravo zato, što se u ovaj par jeftin novac samo u inozemstvu može naći, pa ako i jest jako probitačno, da se tudji novac upotriebi' i koristno prometne, to netreba nikako, da mu se harač plaća na sve vieke.

I jer napokon nitko nije pouzdaniji od interesenta, to je četvrti zahtjev, da se o podignuću i uzdržanju ovakve banke brine sama vlastela.

Austrijska je birokracija mislila, ili bar tvrdila, da zemljam ugarske krune, osobito pošto je dokinuto djedinstvo, neće uzmanjkati vjeresije, kad budu imale zemljišnik, gradjanski zakonik, njemački parbeni postupnik.

Tko je ovako računao, mogao se je sada uvjeriti, da gdje neima novca, neima ni veresije; nu negledeć toga mora ipak i u tom obziru najmitelj dovoljno osjeguran biti, da mu bude moguće utjerati svoju glavnicu. Kad se to uredi, pa kad se obveže i onaj, koji novce daje i onaj koji ih prima, da će ih u srebru davati i primati, to će posjednici zemljišta naći novacah, i to jeftinih novacah, osobito ako se poput glavničarah udruže i ako budu svi za jednoga, a jedan za sve.

Posjednik zemljišta može u inozemstvu uzajmiti novacah u srebru, a i platiti u srebru, budući da kod toga samo dobiti može. Jer ako s nedostatka pomoćnih glavnicah nije slomljen, već ako je produktivan, to će prida nestati u što kraće vrieme; neka proračuna svoj suvišak vune, žitka itd. u srebrnoj vrednoti, pa će znati, je li dorasao platežu, a napokon dobiva na pridu već onda, kad uzajmljuje novce. Tko toga neće da vjeruje, neka otvori spomenutu knjigu od Elsnera, pa će uz druge koristne stvari naći ondje i sliedeću tabelu, koja pokazuje, koliko je marve bilo na imanjih Larischevih:

| | God. 1830. | | God. 1840. | | Dakle više: |
|---|---|---|---|---|---|
| Konjah: | 253 | — | 784 | — | 531 |
| Teglećih volovah: | 253 | — | 516 | — | 283 |
| Stare rogate marve: | 763 | — | 869 | — | 106 |
| Ovacah: | 17.896 | — | 41.000 | — | 23.204 |

U ovom razmjerju marve imali su ondje i žita, a za umirenje bojazljivih navodim i to, da je ondje prije 20 godinah bilo samo 7000 ovacah.

Iz ovih datah vidi se, kako se razmjerno brzo promeće glavnica u gospodarstvu, da dakle zajam u srebru nije nikako pogibeljan. A izbjegnulo bi se ovako i socialnomu sukobu, to jest opreci interesah. Jer dočim je sada prid na srebro jednim koristan, a drugim škodljiv, bilo bi onda na solidarnu korist i jednih i drugih, da ga nestane.

Ovom ćemo prilikom pogledati, u kojem su položaju bili posjednici zemljišta prama kapitalu za posljednjih dvanaest godinah.

To svi znamo, da banknote sve do današnjega dana imadu jamstvo samo u državnoj vjeresiji i u potrebi prometa; praktični su dokaz tomu ona vremena, kad je osim banknotah bilo i državnih kladnicah i naputnicah na zemaljske dohodke itd., a ovi papiri nisu jedni prama drugim izgubili vrednote, t. j. nisu imali medju sobom relativnoga agia.

Pa kad bi banknote osim ove obćenite sigurnosti imale bile i posebnu sigurnost uknjiženih privatnih obveznicah, to ovo nebi bilo na uštrb njihove vrednote, pa kad bi vlada proti trgovačkomu stališu bila onako nepravična, kao što je nepravedna bila proti posjednikom zemljišta, to jest, kad bi vlada banku kao takovu bila dignula, i kad bi posjednikom, po gubitku tlake lišenim i onako pomoćnih glavnicah, bila uzajmila novacah na 6 po sto uključivo amortizacije, hoćemo reći na 30 godinah, to cirkulacija ipak nebi nadmašila bila 400 do 500 miliunah, jer bi plaćane kamate, rastuć u znamenitoj progressiji, jako brzo namirile godišnju potrebu.

Kapital bio bi ovako već odavno prometnut u zemljištu, naša bi trgovina bila aktivna i financialni sviet našao bi se bio u čudu, što bi po aktivnosti naše trgovine banknote bile postale al pari, dočim austrijska narodna banka, ako danas bude od države namirena, nepoboljšav svoje trgovačke bilance, samom svojom trećinom sigurnosti neće zadovoljiti svojim dužnostim.

Talianske austrijske pokrajine uzdržale su srebrnu vrednotu, jer su ponajviše radi svoje svile jako aktivne zemlje; sama njihova volja nebi bila dovoljna. I srebro i zlato jesu takodjer in ultima analysi samo convencionalne vrednote, promet je s inozemstvom pomoćju mienicah gotovo neposredan, a tu je ratarska država prama državi obrtničkoj sretnija, jer po tom što plodine, a po imenu ratarske plodine poskupe, netroši ih se manje.

S toga ona zavidna opreznost Englezke u trgovačkih poslovih, koja se kao crvena nit provlači cielom povjestnicom, i koja je pobudila onaj ogromni napor i odpor proti Napoleonu, koji, sviestan si svrhe, nije odabrao valjana sredstva.

Banka neka ostane što jest, zavod potreban trgovini, a posjednikom zemljišta neka bude prosto raditi po volji.

O drugom faktoru produktivnoga gospodarstva, o radnji, govorit ćemo u savezu s trećim zahtjevom, naime onim, da sloboda zemljišta bude ravna slobodi kapitala. Ja ću najprije primjerom razjasniti posljedice protivnoga postupka, kud naime može dospjeti zemlja, kad se hoće, da se velikimi porezi digne kultura zemlje, kao što sam to čitao u polemiki bečkih novinah o porezu na burake.

Po popisu od god. 1850. i 1851. imala je Hrvatska i Slavonija:

| | | |
|---|---|---|
| 138,663 | kom. | konjah |
| 476,175 | „ | rogate marve |
| 299,388 | „ | ovacah. |

A po popisu od god. 1857.:

| | | |
|---|---|---|
| 118,332 | kom. | konjah |
| 368,864 | „ | rogate marve |
| 350,246 | „ | ovacah. |

Ovako je dakle za šest godinah bilo manje:

20.331 konj

107,329 rogate marve; a ovo je gubitak od preko 6 miliunah for.

Ako se uzme, da je od god. 1857. pa do god. 1862. opet toga manje, premda je za jadnih ovih dvanaest godinah za suvišno posječena drva mnogo novacah došlo u zemlju iz inozemstva, to si svatko može i sam misliti, u kojem je stanju i kod nas produkcija.

Neka bi još i bilo malo silovanja ondje, gdje potrebe i luksus nisu dovoljni, da čovjeka natjeraju na radinost; nu ovakovi kulturni pokusi dizanjem poreza prestaju ondje, gdje se glavnice načimlju.

Al moram da odmah ovdje predusretnem prigovoru, da je Hrvatska i Slavonija po prirodi siromašna zemlja; dapače ove su zemlje sasvim prama tomu, da nebudu ni malo gore od najbogatijih i najproduktivnijih pokrajinah Austrije, ako im neuzmanjka pomoćnih glavnicah; jer su ove zemlje bez dvojbe najbogatije vinom, imadu najljepših hrastovah u Evropi, tako da ovdje blizo mora hrast za pedeset godinah uzraste, kako u sjevernoj Ugarskoj neće ni za sto godinah; ovdje raste trava, kao u nijednoj susjednoj zemlji, a svilarstvu povoljnija je samo Mletačka.

Nu da se hrvatsko vinarstvo digne po kakvoći — zato treba novacah; da se šume neopustoše, već da se kultiviraju — zato treba novacah; da se mjesto žitka, koje slabo plaća, sije krma, što je probitačnije — zato treba opet novacah. A da se digne svilarstvo, trebalo bi učiniti upravo protivno onomu, što je do sada vlada u to ime učinila.

Ako i jest supremacija kapitala za daljnji razvitak socialnoga pokreta u svakoj državi potrebita, te mora da ima svoju periodu, to netreba da ovo bude svagdje jednakim načinom; svaka država može se manje više koristiti izkustvom druge države, kao što ni mučeničtvo Francezke u prvoj borbi slobode proti aristokraciji nije ni u drugih državah ostalo bez traga; ta vjera nas uči, da je Isukrst muke trpio za čovječanstvo, pa da ga je po tom spasio. Kad se na um uzme, da je vrisak kolik je i tisak, da u nijednoj državi nisu tako teretne novčane okolnosti -- kao u Austriji, i da je ovdje kapital na trošak produkcije privilegiran, to se mora austrijskomu kapitalu doviknuti, da se sjeti svoga starijega brata, feudalnoga plemstva, da se sjeti francezke revolucije, pa da pripravi korito nabreknutoj rieci, a da se neda od nje poplaviti.

Sed nemo in patria propheta!

# Produktivno proletarstvo.

## *Proletarstvo seosko.*

Drugi faktor poljske produkcije, pitanje o radnji, i treća povlastica, pitanje o slobodi obrta, nalaze se u pitanju o produktivnom proletarstvu.

Dok je još bilo kmetovah, obavljali su ovi sav ratarski posao; njihov je posjed bio samo sredstvo, a produkcija vlastelinova bila je svrha. Nije se dakle pitalo, koliko kmet posjeduje, nego može li živjeti i svoj posao obavljati. Nu pošto je podanička sveza razriešena i pošto je zadaća seljakova sasvim druga postala, nastaje pitanje: da li je sadašnji posjed seljakov prama njegovoj novoj zadaći, kao što je njekada bio? Ovo se pitanje mora bezuvjetno zanijekati, osobito za one zemlje gdje obstoji patriarkalni život, kućna zadruga, jednom riečju kolektivni posjed seoskih zemljištah. Jer seljak, pošto je postao samostalnim producentom, mora da ima što se k tomu hoće, mora da ima više zemljišta, nego što ga obično posjeduje, to jest toliko, da može bar jedan plug imati; a posjednik većih zemljištah treba proletarstva, treba težakah. I jednomu i drugomu bit će pomoženo, ako promet zemljišta bude prost.

U ovom pitanju valja na dvoje paziti: na narodno-ekonomičku točku s gledišta produkcije, i na socialnu, s gledišta čovječnosti. Mi ćemo dakle prije svega da vidimo što zahtieva produkcija.

Pomislimo li 1000 ralih oranicah i livadah razdieljenih medju petdeset posjednikah, to se ovako prije svega trati utaman prostor, jer 50 posjednikah treba puno više prostora za kućišta, dvorišta, vrtle, putove itd., nego li jedan jedini posjednik, te će ih trebati 100 ralih mjesto 10. Drugo, ovako se koješta utaman radi, — jèr negledeć na to, što sijala, mlatila i druge ovakove makine može upotriebiti samo posjednik većih zemljištah — troši se u njekojih krajevih na kućne poslove i na kojekakvih 100 pastirah uzalud množina snage, koja bi dobro upotriebljena mogla znamenito povećati plodove i proizvode, te bi u gdjekojoj zemlji pomnožala produktivni kapital za miliune. Treće, ovako se još i zato troši utaman kapital, što ono 100 različitih svojoj svrhi neodgovarajućih sgradah i spravah puno više stoji, nego valjane i prikladne sgrade i sprave pojedinoga posjednika povećih zemljištah. Četvrta je posljedica ovakvoga razkomadanja slaba produkcija, budući se samo ono gospodarstvo može produktivnim nazvati, koje ima suviška; jer ako n. p. 50 manjih posjednikah brutto isto onoliko proizvede, koliko i pojedini posjednik na zemljištu iste veličine, što medjutim nije, to će oni ipak vrlo malo prodati; nadalje na ovakovih se malih gospodarstvih vrlo malo živine plodi, osim ako imadu dovoljnih pašnjakah i šumah, nu tada je pravi producent velika gospoština.

Evo se dakle vidi, da se komadanje zemljišta barem gledeć na produkciju nemože željeti; a s druge strane nemože se lahko ustanoviti ni maksimum gledeć na prostor, kojega gospodarstvo na korist produkcije nebi smjelo nadmašiti, jer bilo ono ma kako veliko, razpast će se i onako na onoliko gospodarstvah, koliko ih treba radi lagljega obradjivanja i prama položaju zemljištah; laglje je veliki prostor prilično razdieliti nego mali, a tu nije do toga stalo, da li ovakova gospodarstva imadu jednoga posjednika, ili više njih. Usuprot može se samo jedan posjednik više većih gospodarstvah latiti velikih obrtničkih poslovah, pa reklo se proti tomu što mu drago. Da li ovakov posjednik ima vazda i najveći dohodak na novcu, to je dakako drugo pitanje. Al pored svega toga nemože nitko nego on žrtvovati štogod, zadovoljujući više putah samoj svojoj želji, da učini skupocjene pokušaje ili da mu se plodi živina plemenite bagre, ele to nije na nikakav uštrb produkciji. Nu neka nitko nemisli, da ja nedokučujem potrebu seljaka i bogatoga, i omanjega, koji nam je težakom, a znam i to, da ovoga stališa, kao najkonzervativnijega, neće nikada nestati, i da seljačka zemljišta kupuju puno više seljaci medju sobom, nego li vlastela.

Kad bi se dokinule naredbe, koje ograničuju seljaka, to bi zemljišta malo po malo sve to veća postala. Dakako da ima iznimakah. Blizo grada i gdje su vinogradi, razkomadala bi se zemljišta pored slobode prodaje, nu to nebi ništa škodilo, jer bi u oba slučaja produkcija bila veća, gdjeno bi se samim ručnim djelom na malom prostoru dalo vrlo mnogo zaslužiti. U brdih visjela bi veličina gospodarstvah jako o položaju, te bi bila vrlo različita; al na ravnom polju postala bi bez dvojbe mnogo veća, i to na korist svih i svega.

Dokazom nam je Englezka; ondje su većinom velika imanja nastala, pa je ondje i gospodarstvo razvito što je bolje moguće, nu zato ondje ima dovoljnih, valjanih i krepkih težakah, koji materialno mnogo bolje živu, nego li velika veličina seljakah austrijskih. Upravo radi ovoga nedostatka težakah, radi ove nerazložne bojazni pred seoskim proletarstvom najplodnije su okolice monarkije ili stranom ili sasvim na ugaru, pa da nije putujućih težakah, koji svake godine s Karpatah silaze u blagoslovljene ravnice Ugarske, to bi produkcija žita u Austriji još slabija bila, nego što jest. Odnošaji ovih težakah k producentom osnovani su medjutim na sasvim zdravih načelih; jer ovi težaci dobivaju stanoviti dio kao žetaoci, a više putah i kao mlatci, njihova je dakle korist razmjerna s vlastnikovom; uz to mogu se dakle obje stranke medjusobno pouzdati i mirno u budućnost uzdati, dapače jedan bez drugoga nemože ni obstati.

Ovolika mala gospodarstva od 10 do 20 ralih ne samo što nevaljaju sama po sebi, jer nemogu nijednoga pluga imati, nego su još i zaprekom za produktivnoga i radinoga manjega i većega gospodara. Kad se država nebi pačala u slobodnu i dionu prodaju zemljišta, pa kad bi još snizila i prenosne pristojbe, to bi omanji posjed postao upravo onakav, kakav mora da bude. Nu zapreke, kakove su ove ovdje spomenute, prieče radinoga i imućnoga seljaka, da se razširi, dočim s kojega god uzroka propali gospodar nepostaje zato produktivniji. S gledišta dakle produkcije neima dvojbe o tom, da je težačko proletàrstvo na selu neobhodno potrebito.

Nu ni s gledišta čovječnosti netreba se zanj bojati, jer je ovdje radnja neprestana i sve to veća, te se nemože nikada obustaviti, kao u tvornici. Nu čim je veće pučanstvo, tim umnije mora se tjerati gospodarstvo, i zato je tim potrebitije, da se okolnosti prama tomu udese. Neka se prispodobi Englezka s našom Slavonijom, kakva li je produkcija jedne prama drugoj? Kako li žive englezki težak (na selu, a ne u fabriki), a kako žive naš seljak?

U obće mogu se gospoda narodni ekonomi sasvim umiriti radi pomnoženja seoskih težakah. Stari Grci nisu imali pojma o državi bez robovah, prošastoga stoljeća nije nitko mogao ni pomisliti gospodarstvo bez kmetovah; a sad je oboje moguće, pa će sviet obstojati i uz množinu težakah.

Mnogo li još ima neupotrebljena prostora na ovoj zemlji, kako li je slabo obradjen još i veći dio Evrope, a nije ni sadašnje ratarstvo još na vrhuncu savršenosti!

Neka se proračuna moguća produkcija zemlje i neprestani naraštaj pučanstva, neka bude istina, što Malthus veli,*) da se pučanstvo pomnožava u geometričnoj, a produkcija u aritmetičnoj progresiji, dapače neka tko pristane sasvim uz ovaj račun, to će se opet uvjeriti, da je ono vrieme, gdje produkcija neće zadovoljiti naraštaju pučanstva, t. j. gdje se čovječanstvo neće moći hraniti, i pored navedenoga računa još tako daleko, da bi smiešno bilo od straha pred ovim fantamom žrtvovati sadašnjost, — a dvostruko smiešno bi bilo, kad bi se upravo kriva sredstva upotriebljavala, da se ovo preprieči, kad bi se naime manje produciralo, a pomnožanje pučanstva nebi se opet zapriečilo. U Hrvatskoj i Slavoniji zapriečile su ili bar ograničile kućne zadruge pomnožanje pučanstva, nu uz koju cienu!

---

*) Da stoji one što Malthus tvrdi, te kad bi označili umnožanje produkcije = a, to bi bilo rastuće umnožanje pučanstva = a + x. Pitam ja sada, od čega živi ovaj x naraštaja od poslie Malthusa?

Austrijske nasljedne pokrajine, koje u svojih seljačkih zemljištih imadu njeku vrst majorata, jesu kao sjemenište ovoga proletarstva, one ograničuju slobodan promet sa zemljištem radi načela, kojega neizvode, nego dapače rade proti njemu. Tà šta su novcem namirena braća seoske kuće nego proletarci! To je doista sve jedno, da li čovjek neimajući svojine kod kuće ili u drugoj kojoj zemlji kao težak živi na tudjem zemljištu. U Ugarskoj ima od njekada oženjenih slugah, pa zato ondje ipak neima suviše težačkoga proletarstva, nego možebiti i premalo. Nu ovakav težak dobiva ondje obično komad zemljišta, da ga sam obradjuje, uz to je on dakako više seljak nego proletarac.

---

Odgovorit će mi se: ide u Ameriku. — Dobro; nu pitam ja dalje: odkud se uzdržava u Ameriki onaj dvostruki x iliti ona dva x, t. j. onaj doseljeni i onaj domaći višak naraštaja? — Progressija ostaje jedna te ista, a da se izjednači, tomu doprinose svakovrstne okolnosti i dogadjaji, kao što su: rat, kuga, glad, — a može se izjednačiti i produkcijom i drugim načinom. Nije moja nakana razglabati ovdje potanko sva ova pitanja, te samo napominjem: da vječnoj promisli nije valjda trebalo uprav opomene Malthuseve, kako da se izjednači oto razmjerje i kako da se doskoči potrebam čovječanstva u tom pogledu.

Ako tko misli, da se komadanje zemljišta mora zapriečiti na korist države, pa ako ga na to navodi osvjedočenje, da će se uz podpunu slobodu samo dieliti i drobiti, a nikada sastavljati — što ja u obće nikako nevjerujem, premda dopuštam, da će to biti u okolišu gradovah i gdje su vinogradi — to si neka država pridrži pravo pod svojom dozvoljom sastavljati nova selišta, al neka neprieči diobu prodaju zemljišta, kao što je do sada činila. Riehl je pravo imao, kad je rekao, da je seljak najkonzervativniji stališ, koji samo onda, kad je sasvim onemogao, proda komad zemljišta, što ga i onako nije posjedovao, budući ga svomu susjedu u zakup dao ili založio, kao što se to višeputah dogadja; nu budući da se zakupnik za zakupljeno zemljište nikada nebrine onako, kao za samo svoje, to je ovo vazda na uštrb produkciji.

Moram svakako da protivnike ovih nazorah učinim pozorne na slične odnošaje djedinstva u Ugarskoj. To, što je ugarski plemić svoju svojinu pravno samo založiti mogao, a prodati vrlo težko, branilo je plemstvo proti proletarstvu; al ova obramba morala je pasti na korist kulture, napredka i produkcije. A plemićko je proletarsvo u socialnom životu najgorje, a gospodarsko od svih najkoristnije, dapače ono je u velikom dielu carstva sbilja jako potrebito. Podizanje kućnih zadrugah mnogo je logičnije i jače odgovara svrhi, za kojom se ovdje ide. One su koristne, jer se u njih koješta prištedi, budući da su, premda zlo uredjena, družtva. One jamče svakomu svomu članu za stanoviti obstanak, pa faktično prieče suvišno pučanstvo; jer je statistično dokazano, da se u zadrugah djeca slabo radjaju, a da ih pored zločeste njege jako mnogo umire. Zašto ih se tako malo radja, neću da ovdje razpravljam; nas ovdje nezanima uzrok, nego samo faktum. U krajevih, gdje još obstoji kućna zadruga, dolazi odsjekom na 9 oženjenih ljudih jedno diete izpod 6 godinah, a ondje, gdje zadrugah neima, jedno diete na 4 glave.

Ovaj je zavod s toga škodljiv, što članovi zadrugah nimalo nemare za bolji život, jer radin i za lienoga radi, jer nitko nemože ništa ni steći ni svoga imati; zato je produkcija ograničena samo na najpotrebitije stvari. Osim toga je u zadrugi još i klica ćudoredne propasti.

Ovaj zavod ima u Hrvatskoj žestokih braniteljah, buduć se izkusilo, da u patriarkalnom životu živući seljaci nisu obično u tako jadnom materialnom stanju, kao oni seljaci, koji većinom slučajno razdieljeni živu u pojedinih obiteljih.

Ovu je zagonetku lahko odgonetnuti. Temeljna glavnica neiznosi u najboljem slučaju ni kod jednih ni kod drugih više nego dvie do tri tisuće forintih, što je po prilici tolik kapital, koliko ga svaki pojedini ima u svojih rukuh, jer u Hrvatskoj može težak vrlo lahko zaslužiti na godinu 150 fr. i više. Ovdje je pomoćna glavnica razdieljene kuće premalena prama njezinoj temeljnoj glavnici, dočim je kod zadružne kuće opet prevelika, jer čini više putah preko 40—50 tisućah forintih.

Dakle uzroci većega prividnoga blagostanja nisu s patriarkalnosti kućnih zadrugah, već su posljedica veće populacije. Al kad populacija nadmaši stanovitu granicu, onda nastaje potreba, da se zemljišta uzmu u zakup; nu da li je zakup s obzirom na produktivnost koristniji, kad se u zakup uzima kolektivno ili pojedince, to će se najbolje brojevi dokazati.

Nedaleko Križevca ima seljačka kuća Pazurova, u kojoj ima 100 dušah i 25 oženjenih parah, a odbiv djecu i čeljad kod kuće zabavljenu, bar 60 ljudih za posao, koji po tom reprezentiraju godišnju snagu od 15.000 težakah, koliko su ih prije godine 1848. imala samo najveća vlastela. Svom ovom snagom nije nikada više dobiveno od 1000 vaganah žitka i 200 vedarah vina; a susjednoj vlasteli nisu ovi ljudi davali nikakvih težakah, ili vrlo malo. Ovi ljudi neživu, nego životare strpani u svoju kuću kao stado ovacah u ovčarnici.

Da je neprestano mirovanje svrha čovječanstva, to doista nebi bilo shodnije uredbe nego što je ova.

Nu evo još i drugoga protivnoga primjera. Do godine 1840. živila je uz Samobor kuća Razumova, isto ovako siromašna i oskudna, 22 oženjena para i do 50 ljudih za posao. Tadašnji vlastelin razriešio je ovu patriarkalnu svezu, a posljedica je toga bila, da su zločeste šume izkrčene i urbarska zemljišta pretvorena u kućišta. Godine 1852. rodilo je već ovoj kući 2700 vedarah vina, što je vriedno 16 hiljadah forintih, a sada plaća različitoj vlasteli 3000 forintah zakupa.

Ovo ću dokazivanje o pomoćnih glavnicah i o radnji završiti prispodobom Belgije s Hrvatskom i Slavonijom, neobziruć se ovdje na vojničku krajinu, gdje je sve još mnogo gorje. Ove su zemlje bez vojničke krajine po prostoru kao $^3/_5$ Belgije. Uz to je u Belgiji dvojinom toliko obrtničkih, a trojinom toliko ratarskih težakah koliko kod nas; a svegakolikoga pučanstva ima Belgija pet putah onoliko, koliko Hrvatska i Slavonija; kod nas živi odsjekom 2599, a u Belgiji 8540, dakle trojinom toliko ljudih na □-milji; a prispodobiv našu domaću produkciju s belgijskom, ima ona pet putah onoliko žita, koliko mi, a izvozi svega skupa sedamdeset putah više od nas!

Na čast hrvatsko-slavonskoga sabora budi rečeno, da je priznao slobodu prometa sa zemljištem, pa da je samo s obzirom na nagli prelaz ustanovio minimum selišta na 3 rali, u obće da se je, razpravljajuć o dokinuću patriarkalne sveze, držao permissivnoga a ne imperativnoga načela — ovo je zaista dokaz umjerenosti, koja se mora podpuno priznati, te bi bilo željeti, da je bude i naš sabor i drugi u Austriji prošaste godine saboreći zemaljski sabori imali i u drugih pitanjih.

Šteta je, što je ovomu našemu saboru dozvoljeno bilo više mjesecih za razpravljanje državopravnih teorijah, a nije mu dozvoljeno bilo samo njekoliko danah, što bi ih trebao bio za razpravu najvažnijih praktičnih pitanjah.

Čini mi se, da sam, na koliko to mali prostor ovoga spisa dopušta, dokazao, da težačko proletarstvo na selu ne samo što nije škodljivo, nego dapače da je u pomoć obćenitoj sreći, i da se Austrija neće riešiti svoje sadašnje oskudice, dok zemljište neoslobodi dosadašnjih verigah i dok mu nedozvolji prost promet, dok nedigne sadašnje siromašno gospodarstvo, i dok nezadovolji zahtjevu, da državni tereti budu pravično razdieljeni.

Si fata favebunt, facta loquantur!

# Obrtničko proletarstvo.

Ono što je rečeno, valja samo za seosko proletarstvo, a sasvim je drugo za proletarstvo gradsko ili obrtničko, zato što neima neprestanoga i neprekidnoga posla i zato što ovomu zračne i političke sgode mogu zapriečiti zaslužbu, a ponajviše zato, što suviše radnikah produkciju gospodarsku pomnožava, budući ovoj neima granicah, a robe obrtničke gradi se samo toliko, koliko je treba. Nu ovoga proletarstva treba obrtnosti bezuvjetno, i što je veća obrtnost to veće je i ono, — dokazom nam Englezka i Francezka; pa ako Austrija i neima još dugo vremena bojati se suviška ovoga proletarstva, to je već radi čovječnosti naša dužnost da što jače možemo priečimo moguće zlo.

Spartanci služili su se dakako sasvim prostim sredstvom, kad je broj robovah mah preoteo, jer su lov lovili na njih i desetinjali ih. Nu u današnje doba kombinacije i čovječnosti, gdje se nemože upravo sramotiti kršćanstvo, uništuju ih posredno i zatiru gladom, nevoljom i umorstvom djece, što je po Malthusu baš i potrebito. Nu ovoga barbarskoga sredstva, kojim se hoće izjednačiti potrošak i proizvod, netreba, ako se kapital i radnja nebude s uštrbom gospodarstva trošila na trgovinu i obrtnost. Istom onda, kad već na cielom svietu nebude moći uložiti glavnice, zato da se povisi produkcija (nu kada će to biti?), onda — jest, istom onda osvjedočiti će se čovječanstvo, da je providnost skrbila i za ovaj slučaj, ako u ostalom ljudi učine svoju dužnost.

Da se svemu i svakomu štetan suvišak gradskoga i seoskoga proletarstva paralizira, nije dovoljno, da se samo negativno postupa, t. j. da se dokida zlo, koje već obstoji, već treba da se učini i nješto pozitivnoga, ako se hoće, da se zadnji i to najstrašniji socialni sukob zaprieči.

Jedina negativna naredba proti izopaki proletarstva bila bi ta, da se ograniči sadašnja njegova naloga u gradove. Veća zaslužba u povoljna vremena, zamamne ugode gradskoga života, a osobito sretni slučajevi vuku radnika sa sela u grad, i gradsko proletarstvo dobiva osim samoga svoga priraštaja još i znameniti kontingent iz pokrajinah, gdje većinom neima suviše, nego dapače premalo težakah.

Ja pristajem sasvim k onim koji vele, da svaki čovjek ima, ako i ne pozitivno, a ono moralno pravo na mogućnost zaslužbe, to jest, da ima pravo na radnju, nu uz to mora da je prosto državi, kao zastupniku družtva, da odredi mjesto i način radnje; jer kad bi ovo pravo bilo bezuvjetno, kao što to njekoji radnike zastupajući pisci hoće, to bi iz toga sliedila kojekakva čudovišta. Ovako bi n. pr. u gradu potreba urah bila prama broju urarskih djetićah, a ne broj urarskih djetićah prama protrebi urah.

Država je podpuno vlastna ovakove priraštaje sa sela ograničiti, kad je radnikah toliko, da su pogibeljni, i kad država ima dužnostih prama njim. Koje bi tu imalo biti razmjerje, to je vrlo težko odrediti, budući da su naša statistička data više s političkoga, nego li socialnoga gledišta sastavljena; nu za sada neima takove pogibelji za nijedan grad u Austriji; a to je ne samo s omanje obrtnosti, nego i s razlikosti narodnostih, budući da već radi jezika nastaje više točkah, kud sviet nagiblje.

Neposredno postupala je do sada u tom poslu, kao što to narav stvari sobom donosi, samo Francezka i Englezka, jer su to države, koje imadu najviše obrtničkoga proletarstva. Englezka stegnula se je na daću za siromake; nu ja držim, da se ta daća i sabire i dieli sasvim samovoljno, te je ona puno jače podobna povećati siromaštvo, nego li ga zapriečiti. Ne siromasi, nego ljudi nemogući teći, djeca, starci, bolestnici imali bi se nadieliti, a ljudi za posao imali bi se siliti, da pristanu uz družtva za osjeguranje.

Francezka pošla je već za jedan korak dalje; ona se nebavi samo sa siromasi, već i sa radnici kao stališem, jer ona u doba kad neima zaslužbe troši obćinski imutak grada Pariza za gradjevine, te gradi radnikom obitališta. Ako su i hvale vriedna ova nastojanja oko jeftinijih obitalištah za radnike, to ipak nisu pravične one naredbe glede toli ogromnih gradjevinah obćinskih.

---

Ovdje ima se prije svega odgovoriti na tri pitanja:

1. Da li je čovječanstvo dužno brinuti se za zaslužbu, i za one, koji si nemogu ništa zaslužiti?

2. Tko je na teret obvezan?

3. Tko je na dobročinstvo ovlašten?

Kad se ljudi sa propadajuće ladje spase na čamac, pa kad su tu potrošili svoju hranu, koje se strahote nečine sve na račun načela o uzdržanju samoga sebe, dapače takove se strahote i odobravaju! A ovi isti ljudi kako bi se liepo gledali uz pun stol! Zločin je vazda prama oskudici, a oskudica žalibože često prama potrebam samo namišljenim. Pa kao što se treba obazirati na pravu oskudicu, tako netreba na namišljenu. Zato se u tom i javno mnenje kojekako odalečuje od riečih zakona, te izpričava ondje, gdje zakon nalazi samo olakoćujućih okolnostih. A ja tvrdim, da pred sudištem pravoga morala može gdješto biti kriepost, što zakon žigoše kao zločin.

Isti onaj čovjek, koji bi možebiti život svoj žrtvovao, da spasi druge, počiniti će zločin iz ljubavi prama svojoj obitelji. Ista ljubav, isto požrtvovanje radja različitimi čini, pa kao što u velikih, tako i u malih stvarih odlučuju okolnosti i odnošaji. Ako težak nadje izgubljene novce, to je on pošten čovjek, kad ih vrati, a ovaj isti čin bio bi samo srećnom sgodom, kad bi te novce našao na primjer knez Schwarzenberg; ovako jedan te isti čin kod jednoga čovjeka postaje plemenitim djelom, a kod drugoga prostom, lahkom dužnošću.

Ono je dakle moralna dužnost, da se gdje je god moguće repressivni postupak zamieni s preventivnim. Ono je više prama kršćanskoj ljubavi iskrnjega, da se izopaka čovječanstva preprieči preventivnimi sredstvi, nego da se nastoji zatrieti i pravom sadašnjom kaznom i grožnjom buduće kazne. Briga za ovu toli potrebitu klassu ljudih, proletarstvo naime, nije samo čin čovječnosti, nego i pravičan platež učinjena duga; ona je dužnost prama čovječanstvu, kojemu svatko bez iznimke išta duguje, i koliko je tko sretniji, toliko mu je više dužan. Ovu dužnost nisu priznale samo pojedine plemenite duše, već i sadašnja država tim, što je podigla učione, bolnice i različite obskrbionice za djecu i starce. Napokon nije nego mudro, ako se ljudi posjedujući štite proti socialnim katastrofam onako, kako se godišnjom premijom štitimo proti požaru i drugim elementarnim nesgodam.

Na drugo pitanje: tko je dužan davati, odgovaralo se je do sada tako, da je ovaj trošak država namirivala iz redovitoga poreza. Nu ovakva je godišnja daća teretna, a osim toga i nepravična, kad se traži po samom imutku, budući da je svaki kućegazda već po samoj brigi za svoju djecu, i po tom, što se samo zato odriče kojekakvih užitakah — namirio dug svoj prama potomstvu, kojim se je zadužio svojim predšastnikom. A koga netišti briga za obitelj, može jamačno, kao što je pravo i pravedno, puno više učiniti na korist potomstva.

Proračuni gotovo svih državah priznavaju ovo načelo, jer svagdje ima nasliednih pristojbah, koje su prama nasliedstvu bližnjih ili dalnjih rodjakah ili veselih nasliednikah manje ili veće. Ovo je zaklada, koja po naravi stvari mora da je namienjena čovječnim svrham, te bi se imala od drugih državnih dohodakah i troškovah sasvim odlučiti.

Na treće pitanje: tko je podoban primati dobročinstvo, ima se odgovoriti prama tomu, kolika je zaklada; ovo bi se dakle, po mom mnenju, imalo istom s vremenom ustanoviti, jer će se ova glavnica progressivno povećavati. Za sada skrbi država za nastavu i za bolestnike; nu koliko joj sile budu podnosile, morati će se brinuti i za sirote, za nezakonsku i napokon za svu djecu siromašnih ljudih. Neizmjerno važna mogu u tom obziru postati i različite obsiguraonice života, pa je i znameniti znak vremena, da ovi zavodi, kao i željeznice, s ovimi socialnimi pitanji u jedan čas postaju i razvijaju se. Neima dakako dvojbe, da se radi obijuh, obsiguraonicah naime i željeznicah, imamo zahvaliti spekulativnomu duhu kapitala, pa da i jedna i druga, dobro ih upotriebiv, može postati grobom upravo ove spekulacije, ili bolje rekuć njezine pretjeranosti.

Ja se usudjujem s obzirom na ustanovu i porabu ove zaklade predložiti sliedeće naredbe, sastavljene prama socialnim potrebam:

1. Nasliedna pristojba imala bi biti jedan po sto za prenos imovine izza smrti kod naslienikah u prvom koljenu, to jest kod nasliedja izravnih potomakah, i to bez obzira na pokretnu ili nepokretnu imovinu; kod svakoga sliedećega koljena dvojinom toliko postotnicah, koliko je koljenah od ostavnika, dakle: u drugom koljenu četiri po sto; u šestom dvanaest po sto; a za vesele nasliednike dvadeset po sto.

2. S ovimi dohodci smjeli bi se namirivati samo oni i onoliki troškovi, koliko ih sada država troši na učevne i na

dobrotvorne zavode, a što bi ostalo, nebi bio godišnji dohodak, već bi se svake godine moralo mećati na glavnicu, a samo kamate, nu glavnica nikada, mogle bi se trošiti na čovječne svrhe; osim toga moralo bi se od ovih kamatah 10 po sto pribiti glavnici, a glavnica sama morala bi se dati na kamate gospodarom, da povećaju produkciju, jer Malthus pravo ima, kad veli: „svagdašnji doprinesak od tri šilinga nebi povećao kolikoću mesa, što ga ima u zemlji.“

3. Kad bi se dielio i trošio ovaj u dvostrukoj progressiji rastući novac, valjalo bi se prije svega obazrieti na sirote, bolestnike i starce, a kad bi moguće bilo i na nezakonsku i zakonsku djecu siromašnih ljudih.

4. Država bi imala upravljanje ove zaklade čovječnosti povjeriti onim interessentom, koji za to najbolje jamče, to jest onim ljudem, koji bi zastupstva različitih zemaljah za to odabrala izmedju poviše posjedujućih.

Prvoj točki netreba nikakvoga dokaza. Neima dvojbe, da će svatko voliti štogod dati u svrhe čovječnosti, nego li u svrhe politične; a dalnji rodjaci i veseli nasliednici lahko će se utješiti radi imovine s povećanih običnih pristojbah ponješto prikraćene.

Druga točka može se brojevi opravdati. Austrija na primjer ima sada na godinu s prenosa imovine 4,814.900 for. dohodka. Može se uzeti, da će se ova svota svakom godinom povećati, toli s većih pristojbah, koli u obće s povećane vriednosti imovine u Austriji. Za nastavu troši se 2,389.000 for.; a za dobrotvorne zavode 615.900 for., dakle svega skupa 3,004.900 for. Budući da je ovaj trošak prevelik, te se nemože ni izza godinah namiriti s kamatami rečene zaklade: to bi ga trebalo smatrati kao neprestani teret, te bi samo suvišak bio glavnica, koja bi se imala odrediti za ovu svrhu.

Ja tražim, da se odkine 10 po sto od ovih kamatah za povećanje zaklade, jer su godišnje kamate od ovih 10 postotnicah upravo tako prama absolutnomu pomnožanju pučanstva za 0.50 po sto, kao što je relativno povećanje glavnice prama sve to većim potrebam.

U trećoj točki velim naročito: nezakonska i zakonska djeca. Ja sam naime izkusio, da je od 8 prostijih služavkah (kuhinjskih služavkah, praljah i t. d.) odsjekom 7 njih tri četvrtine svoje plaće na uzdržavanje djeteta ili trošilo, ili sada troši, ili će na skoro trošiti; ja se dakle nisam nikada čudio dotičnim zločinom. Moral i repressivni sistem iztrošili su se uzalud proti naravi. Porodište i nahodište (Findelhaus) prieče zločin, ali ne zlo, jer gotovo svatko voli imati nezakonsku djecu, za koju država skrbi, nego zakonsku, za koju se mora sam brinuti. Neka se dakle nečini nikakva razlika, pa će bolje biti po moral.

Ako se dakle uzme obzir na to, da se u Austriji za sada na dobrotvorne zavode troši na godinu 600.000 for., nadalje, da će ta zaklada, negledeć drugih dohodakah, uz naravno povećanje imovine i uz višju nasliednu pristojbu već sada dati prinosak, koji će se svakom godinom povećati za više od 100.000 for., to možemo mirnom dušom očekivati budućnost i sadašnjosti dopustiti, da se bujno razvija, jer se netreba bojati proletarstva, kojemu moral nenalaže nikakvih žrtvah, i komu veliki imutak neće biti tèrn u oku, jer će upravo ovomu imati zahvaliti kojekakve polakšice, a stranom i obskrbu. Ovako će se interessi medjusobno slagati, a neće biti u oprieci, zadnji socialni sukob zapriečiti će se, i velika rieč: „Ljubi svoga iskrnjega kao samoga sebe“ obistinit će se sve to više.

Nu budući da bi država pored ove naredbe imala manje dohodka, to mislim da moram ovdje još nješto dodati.

Dohodak s prenosa imovine izza smrti čini sada 4,814.900 fr., a teret što bi se državi oduzeo 3,004.900 fr., bilo bi dakle manje 1,810,000 for. Gledeć na blage posljedice predloženih naredbah ova svota nije nikako velika, pa budući da se stanje države može vrlo lahko promieniti, to mi se daljnja razprava ovoga čini suvišna, a bila bi i uzalud za mene, koji tvrdim, da će se stanje države znamenito na bolje okrenuti, ako vlada pristane uz socialni pokret.

Nu ima još jedno pitanje, gdje su si dva mnenja sasvim protivna, i gdje se ja sa svojim posredujućim predlogom nadam ne samo umaliti državni trošak, već i jedan dio državne organizacije postaviti na naravni temelj, a ujedno i nać jednačak za ono 1,810.000 for., koje bi u državnom proračunu s prenosnih pristojbah odpale, to jest, ako se i dok se za ovaj gubitak nebi našla drugdje neknada.

Ovo se pitanje tiče crkvene imovine. Tu naime nalazimo, da jedni državi, kao jamcu bogoštovja, prisvajaju pravo, da razpolaže s crkvenom imovinom, dočim se drugi čvrsto drže svrhe zakladne. Državi nikako nepripada pravo, da imovinu od privatnih ljudih tečajem stoljećah bogoštovju namienjenu, kojim god načinom uzkrati ovoj namjeni, pa da ju upotriebi za druge makar i državne svrhe. Nu država može, gdje je to moguće, a da se neporemeti svrha zakladna, na korist države, bogoštovja, dapače i same zakladne svrhe, učiniti spasonosne i vremenu shodne promjene. Od privatnih ili od korporacijah učinjene zadušbine učinjene su ili na korist crkvenoga predmeta, ili crkvene osobe, ili crkvenoga poslovanja, jer su ovo tri faktora bogoštovja.

U načelu dakle nije više ovo uredjenje različite crkvene imovine povrieda prava, ako nepromaši ovoga obsega. A nije ni u pojedinih slučajevih, a ponajmanje kod zadušbinah na korist crkvenoga poslovanja, jer se ovdje svrsi zakladnoj može bezuvjetno zadovljiti.

Trošak države za bogoštovje čini na god. 2,001.600 for. Svakakva crkvena imovina u Austriji jako je velika; neka se dakle prepusti svećenstvu da nadje organizaciju, kako će složiti troškove i dohodke. Pa ako crkva može, o čem neima dvojbe, državi naknaditi ono 1,810.000 for., to je učinila djelo milosrdja, a ujedno koristila sebi, svojoj budućnosti i svojoj nezavisnosti.

Ja ću u savezu s ovim predmetom pripoviedati anekdotu, kako sam ju za svoga djačtva čuo u Pragu, premda sám za nju jamčiti nemogu.

Ondješnji nadbiskup pokupio je za vrieme Josipa II. njekoliko jako skupih ćilimah, koje sám car Josip radi prevelike ciene nije hotio kupiti. Saznavši za ovo car, naloži nadbiskupu da uzdržava sjemenište.

Ja ovoga nepripoviedam, kao da ću predlagati slične naredbe, jer držim, da je velika imovina koristna umjetnostim i znanostim, pa da osobito vladikam prije svih pripada ovakva prednost u svjetskom životu, a uz to još i dični glas mecenata; nu to je ipak istina, da car Josip rečenom odredbom nije dirnuo u volju različitih zakladnikah niti glede bogoštovja, niti glede dostojnoga položaja nadbiskupije pražke.

Mislim medjutim, da ću doskočiti svim prigovorom, ako reknem: neka se to ostavi samoj crkvi. Unicuique suum.

##Stališi koji su družtvu neposredno na teret:

# Birokracija i vojska.

Budući da se ja nedržim obćenitoga mnenja, po kojem se vanjskoj i nutarnjoj politici najveća važnost daje u državnom životu, te se istom za tim dolazi na trgovinu i obrtnost, a najkašnje na poljsko gospodarstvo, to nisam samo prama načelu: *c' est le ventre, qui gouverne le monde* — prevrnuo ovaj red, nego sam još i na sasvim mali prostor u ovom spisu stisnuo politiku i nutarnju i vanjsku.

Ako je državno družtvo zdravo, to je jamačno krepka i politika, nutarnja i vanjska, jer ova nije nego naravna posljedica socialnoga stanja države; a usuprot i najbolja politika neće dobrim uroditi plodom u državi, koja je sama po sebi raztrovana.

Dočim se kod nas još sveudilj anathema viče na onoga, koji navaljuje na trgovinu i kapital, to si je reprezentativna sistema već prokrčila put proti pretežnosti birokracije. Bit će dakle dovoljno, ako se ovdje samo u obće uporave socialni zakoni na posebno stanje Austrije.

Velike vojske još su žalibože zlo potrebito; sada bi dakle isto tako prerano bilo navaljivati na njihov obstanak, kao što je već suvišno boriti se proti birokraciji. Ja ću dakle samo ono malo kazati, što se iz socialnoga gledišta o izvanjskoj politici kazati može.

Budući smo netom izkusili, što je birokracija iz Austrije učinila, kadno je raditi mogla što je htela, nebi bilo nikako junački i nadalje na nju navaljivati, to bi bilo kao da se napada goloruk čovjek; javno mnenje odsudi ju i onako; osim toga nespadam k onim publicistom, koji se rado bave ovako mastnim predmetom. Ja ću se dakle okaniti svake kritike, pa ću samo reći, da je birokracija skup, a k tomu još i neproduktivan stališ, koji je družtvu pogibeljniji po svojih propalih kandidatih, ovim pravim elementom svih političkih revolucijah, nego li sám po sebi — jest ovo je elemenat, koji vazda pod izlikom kakove liepe idee, to narodnosti, to slobode, ili koje druge, ide za sebičnimi svrhami, gdjeno iz slobodoumna junaka barikadah mutatis mutandis postaje absolutistički ministar, dočim — izuzamši možebiti promjenu osobah i obligatno povećanje državnoga duga — sve drugo ostaje kako je i bilo.

Tomu se netreba čuditi; povjestnica čovječanstva i svagdašnje izkustvo uči nas, da se pojedini ljudi po pravilu povadjaju samo za svojom korišću. Uzalud propovieda moral plemenitija motiva: da neima sudovah i eksekutivne vlasti, da neima vojske i da neima tamnicah, razpalo bi se naše družtvo za tinji čas. — Prava je dakle državna mudrost to, da se nadju takve državne uredbe, gdje će se korist pojedinih s korišću svih ostalih što manje srazivati. Svakako težka zadaća!

Toliko je istina, da interessi birokracije nisu u suglasju s interessi ostalih socialnih tjelesah; jer si ona želi i mora da si želi što veći dohodak i što laglju obskrbu svojte si, a i neima po pravilu mnogo zajedničkih interessah s ostalimi stališi. Zato i jest duh vremena stvorio representativnu sistemu, jer se tako zastupaju interessi, ili bi se bar morali zastupati, pa ako representativna sistema i nije vazda odgovarala ovoj zadaći, te je kadšto bila dapače i zlokobna, ono je uzrok tomu bio upravo samo taj: što korist zastupnikah nije bila prama koristi zastupanih.

Ako koji stališ u kojem saboru nije onako zastupan, kao što bi zastupan biti morao, to onda ovo nije zastupstvo, i kad takovi elementi biraju, koji su samo igračkom na tudju korist, to onda ovo opet nije pravo zastupstvo. Eno vidi se, da kad bi se onomu prvomu zlu i doskočilo, i kad bi način zastupstva i bio osnovan na pravoj osnovi, to bi se ovomu drugomu zlu moglo doskočiti samo prosvjetom nižjih klassah. Ugarski ustav, koji je po zastupstvu drugoga reda, županijskih naime skupštinah, u načelu bez dvojbe jedan od najboljih ustavah, imati će kojekakvih mahnah, dok seljačtvo nebude politički zrelije.

Znamenit je pojav, što konservativci svih zemaljah hoće da ovomu zlu doskoče poreznim cenzusom, dočim su se liberalci za svoje svrhe poslužili širokim temeljem izborah, i da nije nigdje uveden cenzus obrazovanosti, gdje bi se n. pr. tražilo, da izbirači znadu čitati i pisati; taj bi cenzus podoban bio sravnati oba protivna nazora.

Neka se prispodobe županijske skupštine staroga i novoga vremena, zatim reštauracije i kongregacije, pa će se vidjeti, kako je dobro djelovalo ograničenje po stanovitoj obrazovanosti, za onda po znanju latinskoga jezika. Zavelo bi me predaleko, kad bih socialni pokret hotio prispodobiti s ustavi postojećimi, ili možebiti i onimi, koji će istom nastati. Ja sam nakanio ovdje tek dotaknuti se političkoga polja, a ne da nanj prodjem, pa spomenuti samo ono što se svakako spomenuti mora, kad se govori o birokraciji i o njezinom potrebitom i mogućem ograničenju.

Toliko je stečeno, da si je načelo o diobi vlasti izmedju vladaoca i vladanih put prokrčilo u svoj Evropi, i promjenom državne sisteme nadati se je, da će umno pučanstvo birajuć zvanje svojoj djeci, jednakim korakom poći sa duhom vremena. Nu zato je ipak dužnost i zadaća države, da u granicah svoje vlasti prieči naraštaj neobskrbljene i za praktičnu zaslužbu nepripravljene mladeži. U Austriji bilo bi već dovoljno, kad bi država ono što daje za učevne zavode upotrebila više za tekničku struku, a na sveučilištih kad bi povisila školarinu, i teže opraštala od plaćanja njezina, u obće kad bi osnovu naukah u tom obziru promienila.

Pozitivna obrana proti pretežnosti ovoga neproduktivnoga stališa jest i ostaje reprezentativna sistema, jer je ta upravo protivna birokraciji: čim je istinitija reprezentativna sistema, tim je manje birokracije, a čim je više birokracije, tim je sve to više dvojbena i manje savršena sistema zastupstva. Nu mi nećemo da dvojimo o obstanku reprezentativne sisteme u Evropi, al hoćemo svakako da iztražimo, da li novi reprezentativni sustav Austrije odgovara onim uvjetom, pored kojih bi on mogao blagotvornim postati za ovu državu.

Ono prvo carevinsko vieće, koje je stvorilo listopadsku diplomu, budući vladom sastavljeno, nije bilo zastupstvo; njegovim zaključkom uzprotivili su se dakle nezastupani.

Novo carevinsko vieće, budući da samo polovicu monarkije zastupa, nekoristi vladi ništa, na koliko stvara zaključke, koji bi imali vezati sve državljane, a jest osim toga, neobziruć se na njegove ostale mahne, sa svojom gospodskom kućom u oprieci glede glavnih načelah pravoga reprezentativnoga ustava. Jer ako u obće jest zašto dioba vlasti, to eksekutivna vlast ima što manje djelovati na zastupničke sborove; buduć zakonarska skupština samo onda ima moralne snage proti onoj, kad je svojom velikom većinom protivna vladi.

A kad je zakonarsko tielo tako sastavljeno, da si vlada u svakom slučaju može pribaviti većinu, ili jednu kuću drugom paralizirati, to ovo nije više reprezentativna sistema, nego skupa obsjena; a jer se vlada tada ovakovoj protimbi, ovakovomu moralnomu tisku može svaki put oteti, a moralnu odgovornost svaljuje ipak vazda sa svojih ramenah: zato i vidimo, gdje vlade ovakove skupštine većinom samo onda sazivlju, kad im novacah treba.

Nalazi se doduše i u drugih državah gornja kuća, koja kao moralna sila prama brojnoj može biti vrlo koristna, osobito ondje, gdje je dolnja kuća na širokom temelju osnovana; nu vlade, sastavljajuć ovakove prve komore iliti gospodske kuće, ograničene su bar u onih zemljah, gdje je sbilja ustava bilo, kao u Englezkoj i Ugarskoj, dvama faktorima, nasliedjem naime i imutkom. — A gdje vlada, pa ma samo u jednu komoru, može imenovati doživotne članove, vlastne glasovati, te nije ograničena brojem njihovim, tu su komore samo svjetujući sborovi, a dioba vlasti ilusorna.

Nu negledeć na ove i druge nedostatke, bio je prvi kamen smutnje za mladi ustavni državni život naše ukupne monarkije i u tom, što se nije znalo, što da se počme s Ugarskom, gdje se je ponajviše o tom radilo, ima li se zakonito stanovište tražiti u godini 1848. ili pred njom.

Vlada je doduše znala vrlo dobro, da se nije mogla postaviti na stanovište prijašnje, jer u zakonih od godine 1848. ima ustanovah, koje niti su se mogle niti smjele uništiti; ni Magjari nisu si tajili, da se zakoni od godine 1848. moraju već radi narodnostih, radi Erdelja i Hrvatske promieniti; radilo se je samo o tom, hoće li se zakoni od god. 1847. dalje graditi, ili će se iz zakonah od godine 1848. stanovite ustanove sredstvom kraljevskih predlogah izostaviti.

Nu prije nego što je odgovor na ovo pitanje dozrio bio, stvorila je austrijska birokracija poduprta postupkom županijskih skupštinah u Ugarskoj, 26. veljače, a dogadjaji zagrebačkimi od 13. srpnja još jače zavedena i ohrabrena, odstranila je odmah za ovimi dogadjaji barona Vaya i grofa Szecséna od upravljanja ugarskih poslovah. Sve je ignorirano, što se je tad sbilo, vlada se je oslonila na samu svoju silu i jakost. Oslonjena na ovu mogla je sreću pokušati i s drugim kojim programom, materialna moć bila bi svakako ostala na njezinoj strani, a osim toga mogla je i u iztočnoj strani monarkije dobiti za se stranku, koja nebi možebiti bila nego znamenita manjina, nu svakako bolja od položaja vlade u Ugarskoj, gdje za sada nema nikakve stranke za se.

Zadaća vladina bila bi po tom, da sastavi pravo zastupstvo, i to u takovu skupštinu, kojoj bi mogla razložiti, da nije moguće zadovoljiti svim zemljam, i kojoj bi mogla povjeriti brigu, da nadje sredstvo, kako bi se izkopala iz te sadašnje neprilike. Dakako da vlada za to treba carevinsko vieće od god. 1860., nu ono bi moralo na drugom temelju osnovano biti, nego što je bilo, jer sadašnje carevinsko vieće nemože, kao što se vidi, ovoj zadaći zadovoljiti.

Prvo carevinsko vieće moglo je imati samo nesavršen, a drugo nemože imati upravo nikakvoga rezultata: te će tako dugo ostati bez uspjeha, dok pošiljanje u carevinsko vieće bude a priori involviralo gubitak stečenih pravah i narodnih zahtjevah, budući da uz takove uvjete neće ili nitko poći u carevinsko vieće, ili samo ljudi, koji bi prije bili sve drugo, samo ne zastupnici svoga naroda.

Nu kad bi kralj sabore ovih zemaljah sazvao i pozvao, da izaberu pouzdanike za ugovaranje takovih kraljevskih predlogah, kojimi bi se u pojedinih saborih prodrieti moglo, to bi car austrijski bar tu jednu pozitivnu svrhu postignuo, da bi imao zastupstvo, koje bi ili nagodu pronašlo, ili bi dokazav nemogućnost i neizvedivost zahtjevah stavljenih vladi, priskrbjelo joj u samih opornih zemljah jaku stranku. Bez takove pomoći birokracija i vojska slaba je podpora, jer kad se jedna od obijuh iznevjeri, nemože se ni druga rabiti.

Drugi neposredni teret za državu je stalna vojska. Vojničtvo je elemenat, koji na socialni pokret neobičnim načinom djeluje. U razvitku vojničtva razlikuju se napose četiri doba. U prvo doba bila je feudalna vojska; ovu je sastavljala aristokracija, pa je ona bila prama njoj. Kad je ponaraslo gradjanstvo i proletarstvo, u drugoj periodi, snubila se je vojska; bila je dakle prama imutku vladaočevu; u ovu periodu spada Ljudevit XIV. i Fridrik II.

Kad se je uslied francezke revolucije sve to manje pazilo na dinastičke interese, popisivala se je vojska (treća perioda), pa je bila prama massam. Ako je dakle istina, da je kapital, njekim načinom, kao kvas socialnoga pokreta, zamienio aristokraciju, kao što smo gdje što već i prije opazili, to mora i vojska u onakovo doba, gdje je kapital na vršku, biti prama kapitalu, kao što i jest, te će još i više biti. Bogata zemlja ima jakih sinovah, dobro hranjenih i liepo obskrbljenih vojnikah, ima tekničkoga materiala prama svomu bogatstvu, a prije svega vjeresije i rodoljubja.

Pitanje o vojsci identificira se dakle podpuno s onim, što smo dosada rekli o pretežnih socialnih interesih i o njihovom naravnom izjednačenju u državi. Valja nam još spomenuti i prusku uredbu vojničku i našu vojničku krajinu, kao iznimke od obćenitih vojničkih uredbah.

Pruska uredba pravednije dieli teret, daje veću i jeftiniju vojsku, više je defenzivne nego li agressivne naravi, čini se dakle da je u njoj klica vojničke organizacije, kakova će biti u buduće.

Nu da li se s ovakove organizacije može dobiti dovoljno jaka vojska, osobito dok ju nisu uvele i druge države, to propuštam vještakom da razsude.

Iz statističkih datah može se za prispodobu sastaviti ovakova tabela:

| | Austrija. | Pruska. |
|---|---|---|
| Broj pučanstva: | 35 miliunah. | 17 miliunah. |
| Trošak za vojsku: | 100 mil. for. | 30 mil. tal. |
| Jakost vojske u mirno doba: | 300.000 mom. | 164.000 mom. |
| Za vrieme rata: | 700.000 mom. | 566.000 mom. |

Trosak je dakle za vojsku u Austriji razmjerno veći, a vojska manja; vojska bi u Austriji prama Pruskoj morala stajati samo 90 mil., pa bi je u miru moralo biti 328.000 a u ratu 1,132.000 mom. Moguće da bi si vlada uz obćenitu dužnost vojevanja mogla većimi svotami, koje bi joj s odkupnine priticale, nasnubiti ili doplaćajuć steći jedro vojske od momakah, koji dulje vremena služe, i ovako izjednačiti mahne pruske vojničke uredbe.

Naša je hrvatsko-slavonska vojnička krajina u diametralnoj oprieci s pruskom vojničkom uredbom, jer je ova zametak budućnosti, a ona ostanak prošlosti, jedna razgodjuje dužnost vojevanja finim, a druga surovim načinom.

Budući da već neima ni prvobitna povoda ni svrhe, radi koje je naša krajina kao kordon proti susjednoj Turskoj zavedena; budući da je težačtvo podložnikah u naravi, kojemu je dužnost vojevanja njekim načinom jednačak, godinom 1848. prestala: to se dulji obstanak vojničke krajine protivi pravu, pravičnosti i samoj čovječnosti. — Uza sve to nebi u tom obziru valjala naprasna i radikalna promjena sisteme.

Što se vojničtva u obće tiče, to stalne vojske jako prieče materialni razvitak Evrope, prvo svojim troškom, drugo paraliziranjem mnogih radinih rukuh, a treće silovanjem k službi — jer je onaj dio vojske, koji se ovomu stališu posvećuje, imajući k njemu zvanja, razmjerno vrlo malen, pa je upravo ovaj dio najvažnija i bitna čest stalne vojske, te je vojska samo po tom moguća, što ovi ljudi vjerno vrše dužnost svoga zvanja.

Pored svih teorijah o viečnom miru i o evropejskih primirnih sudovih, od kojih može biti ima traga u bečkom kongresu i u parižkom ugovoru, biti će stalne vojske još jako dugo potrebom za sve države evropejske, koju neobhodno nalaže vanjska i nutarnja politika. Za sada dakle neima govora o dokinuću stalne vojske, već samo o njezinoj redukciji. Nu to je moguće samo uz zdravu nutarnju i vanjsku politiku. A za Austriju je, bar za njekoliko godinah, redukcija vojske osim toga neobhodnom potrebom, jer će mogući veći dohodci i prištednje težko i manjak namiriti; ono je dakle takodjer iz toga gledišta valjana nutarnja i vanjska politika glavnom zadaćom, na kojoj bi se državna mudrost naše vlade prokušati imala.

* * *

O nutarnjem stanju, na koliko se našega predmeta tiče, već smo govorili. Hoćemo sada da po prilici govorimo još i o onih slabih symptomih, s kojih se može zaključiti ili bolje rekuć nagadjati na izvanjsku politiku i na pitanje narodnostih, s njom spojeno.

Čudnovato je, što su biline i živine došle s iztoka na zapad, gdjeno, kao što Schleiden reče: zapad prima darove iztoka, da ih još surove ugladi, nerazvite razvije, a proste oplemeni. Nu ne samo biline i živine, nego i ljudi, dapače i znanosti prolazile su istim putem, mienjale se istom metamorfosom. I za čudo, oplemenjena broskva, preradjena roba, pretvorena živina ide sada isto tako sa zapada u iztok, kao što i znanosti idu; bar nosioci kulture na iztok nebi smjeli toga tajiti, ako neće da govore sami proti sebi.

Ovo se naročito pojavlja, odkad propada Turska, t. j. ona država, koja svoj obstanak ima zahvaliti zadnjoj seobi narodah, ovomu veličanstvenomu pokretu s iztoka na zapad.

Usljed ovoga je pokreta Austrija, premda je svu svoju pozornost obraćala na svoju snagu i jakost u zapadu, sve do najnovijega vremena gubila jedno svoje posjedovanje zapadno za drugim, dočim je prije njekoliko godinah, imajuć sve u svojoj vlasti, mogla neizmjerni napredak učiniti u iztoku. I sama Rusija, koja u iztoku vrlo lahko teče neizmjerne prostorije, dobila je, stekav u zapadu Poljsku, vrlo dvojben i pogibeljan dar.

Ako je dakle istina, da kultura i civilizacija, kao što toga nemogu bar „nosioci njezini na iztok“ tajiti, mora da napreduje u ovom pravcu, zašto se onda tjera politika na korist barbarskoga gospodstva Turakah, kad ih i onako nije moguće civilizirati? A nije moguće, jer neimaju zato potrebitoga temelja i zato potrebitih uvjetah, medju ostalimi ćud za obitelj, za monogamiju itd. Austrijska vlada tjerajuć svoju Turskoj prijaznu politiku vâlja kamen uz brdo, a to je tim mučnije, što je ova politika protivna sada vladajućoj idei narodnostih, koju je i Napoleon kao nepobjedivu spoznao, dakako istom na sv. Heleni.

Težko je doduše dokučiti, kako težnja za narodnim jedinstvom, kad je jednom korjen uhvatila, postaje neodoljivom, budući napokon ipak samo materialna pitanja odlučuju. Može se dokazati, da u onih državah, gdje su vladari sami narodnu politiku tjerali, ova težnja nije bila tako živahna, kao drugdje, jer je i ovdje oduševljenja toliko kolik je i pritisak. Englezka, Francezka i Španjolska sastajale su izprva iz više manjih sasvim slabo svezanih državicah, pa su se istom kasnije u jednu cielost spojile; Italija ide istim putem, pa koliki su ondje rezultati postignuti malimi sredstvi! Eno Palermo i Napulj.

Sila idee o narodnostih neda se više zatajiti, ako joj čovječanstvo i nezna vazda sasvim jasno za razlog i postanak. Možebiti da je taština, koja bi s dinastah imala preći na narode, da ovi budu sposobni spasonosnijim načinom natjecati se izmedju sebe, nego što to pokazuje povjestnica. — Možebiti da je ovo sredstvo, kako će se zapriečiti jedna jedina vlada nad svietom, koja bi bez dvojbe bila grobom civilizacije; takva se vlada Evropi za vrieme Napoleona velikoga jače primaknula, nego što se u obće i misli. Možebiti da je načelo narodnostih upravo odredjeno, da paralizira pokret sa zapada na iztok, da neda narodom širiti se ovamo. Nu bilo što mu drago, narodno je sjedinjenje i razvitak postao socialnim momentom, kojemu se mora zadovoljiti.

Ja dakle mislim, da je Austrija svom vanjskom politikom protivna socialnomu pokretu, jer se s jedne strane protivi faktičnoj nalogi sa zapada na iztok, a s druge strane i idei o narodnosti.

Nu ova dva pojava mislim da sam njekim načinom vlastan držati za zakone socialnoga pokreta, pa budući da u Evropi imamo pet narodah, koji teže za narodnim sjedinjenjem, to nam je razmatrajućim narodni pokret brojiti pet pitanjah; al poljsko i rumunjsko nećemo ni da spominjemo, pa ćemo se baviti samo talijanskim, njemačkim i jugoslavenskim pitanjem, na koliko nam za našu svrhu treba.

S talijanskoga pitanja neima koristi za Austriju, jer je ondje i sviet i narodna idea proti njoj, nu u jugoslavenskom pitanju mogla bi oboje za sebe imati. A onomu, koji ikoliko motri dnevna pitanja, netreba daljnjega dokaza, da Turci hoteći sami sebe uzdržati, moraju se odreći ili korana ili gospodstva u Evropi.

O tom si neka nitko nečini iluzije, da ma kako jaka bila zaštita Austrije, da nije moguća odvratiti od Turske sudbinu, koja ju čeka. Nu pita se, kako bi se Austrija imala vladati prama pogibeljnoj katastrofi u truloj susjednoj državi? Ono toliko putah ponovljeno pitanje o zamjeni zemaljah ima dvie zaprieke: poštenje i tvrdjave.

Prva zaprieka prestaje .sama po sebi, ako se stvar onako shvati kako treba, ako se Mletci neustupe kralju sardinskomu, već žrtvuju narodnoj idei, pa ako se za njih dobije dovoljna naknada. O drugoj točki nemogu suditi, da li je četverokut tvrdjavah na Adiži i Minčiju svakako potreban za obranu zapadnih granicah austrijskih; nu to mislim svakako, da Austrija ima pravo tražiti ne samo ono, što su tvrdjave stajale, nego i to, što bi isto takove tvrdjave na drugoj liniji stajale, a tu je nagodba tim laglja, što bi Austrija mogla ove tvrdjave tako dugo držati, dok se njezinim uvjetom nebi zadovoljilo.

Njemačko je pitanje bez dvojbe mnogo zamršenije. Občenito se misli, da je n. pr. prama romanskim i slavenskim narodom mnogo slabiji nagon u Niemacah za sjedinjenjem, a to se pripisuje njihovoj hladnijoj naravi; nu to je bludnja. Ja sam već prije uztvrdio, da je protivština prave životne idee upravo prama pritisku, kojim se pritiskuje, pa budući da su Niemci imali u svojih carevih, a imadu i u sadašnjem njemačkom savezu njekakvo ako i nepodpuno jedinstvo, to naravskim načinom u njih težnja za sjedinjenjem nije tako žestoka, kao n. pr. u Italiji. Ovo što ovdje tvrdim, podupire i neoboriva istina, da se je težnja za jedinstvom u Niemacah onda najživahnije očitovala, kad je njemačko jedinstvo najjače udarce dobilo, godine naime 1805—1815.

U interesu je dakle njemačkih vladah, da po dioničnih koncesijah narodni duh kolektivno na uzdi drže, jer ako se budu natjecale jedne proti drugim, to će se zlo još povećati.

Odtuda sliedi, da na korist vlade nije centralizacija, već administrativna autonomija njemačkih i nenjemačkih zemaljah austrijskih. Jer što slabiji bude savez medju timi zemljami, tim pravednija može vlada biti prama narodnim težnjam Niemacah, tim više može odstupiti Frankfurtu, tim sigurniji, tim trajniji biti će obstanak Austrije, možebiti sve do onoga vremena, dok idea o narodnostih bude zadovoljila svojoj zadaći i iztrošila se, po čem bi svemu pomoženo bilo.

Borba što ju biju tri velike stranke centralistah, federalistah i dualistah jest borba socialna. Ovo je borba proti kapitalu i birokraciji pomoćju narodne idee.

Neda se tajiti, da n. pr. Hrvate nije samo historičko pravo i narodna korist privoljela, da nepošalju poslanikah u carevinsko vieće; jer ako se promisli, da ove zemlje od forinte 35 novč. a od trećine svoga zemljišta dvostruki porez, t. j. zemljarinu i dohodarinu plaćaju; da one, premda su ih se dogadjaji od god. 1848. najjače kosnuli, nemogu nigdje naći pomoćnih glavnicah: to će se lahko dokučiti, da se kao po nagonu uztežu povjeriti se mislim i maksimam, koje u Beču vladaju, budući da se plaše skupe i zamršene uprave i sve to većega nagomilanja državnih dugovah. Ova socialna borba proti dviema privilegiranima stališima morala je u Austriji tim žešće provaliti, što se sjedinila s narodnom ideom, i ona će se ako ne prije, a ono onda riešiti, kad Niemci uz sve to veću narodnu samosviest pristanu jače k narodnoj idei, i proti kapitalu i birokraciji; a što kasnije to bude, tim će biti goropadnije. Ima već tragovah toj samosviesti, a česa još neima, to će postati s natjecanja obiuh njemačkih velevlastih, er će one u interesu svoje politike i natječuć se za simpatije htjeti jedna drugu nadkriliti u reformah i koncesijah, a uz to će narodna vatra buknuti živim plamenom.

Dapače i onda, kad bi, ili krivimi koncesijami ili uzkrativ ih sasvim, njemačko carstvo dobilo jednu glavu, te bi dinastija habsburžka imala birati medju njemačkim ili kojim iztočnim prestoljem, — dapače i onda bilo bi potrebito, pa riešilo se ovo pitanje kako mu drago, da se Austrija okani centralizacije, da neprieči slobodan razvitak narodnostih, naročito u njemačko-slavenskih zemljah, a u obće da poveća svoju snagu i jakost u iztoku.

U jugoslavenskom pitanju sve je za Austriju. Jer kojim bi pravom Evropa mogla pobijati valjanost onih razlogah, što ih upotrebljuje proti Austriji za Italiju — slobodu i narodno jedinstvo — kad bi ovi razlozi bili za Austriju proti Turskoj? Da li će talijanska sloboda pod Viktorom Emanuelom jače uspjeti nego li pod Austrijom, to je još dvojbeno, nu o tom neima dvojbe, da je turskim Slavenom gore, nego što je austrijskim; kao ni o tom, da Jugoslaveni kao narod imadu ista prava, koja i Talijani. Oslobodjenjem Slavenah izpod turskoga jarma radilo bi se na korist čovječnosti, a zadovoljilo bi se uza to i ugarskoj krunitbenoj prisegi, — ovo bi bilo najbolje sredstvo, da se umiri živahna briga Hrvatah, kojom su zabrinuti radi razvitka svoje narodnosti, ovo bi bilo ujedno i zalogom prijateljstva s Magjari, s kojimi Jugoslaveni već radi veličine susjednih narodah moraju živjeti, a i živjeti će u iskrenom prijateljstvu.

Austrijska je dakle politika sa svake strane naopaka, ona centralizira, germanizira i bori se za zapadne, mjesto da se bori za iztočne interese.

Ako je već težko u pravom razmjerju naći elemente družtva, koji su ipak mnogogdje savršeni, podpuni, i kao da ih ima u više exemplarah, to se lahko dokučuje, da se medjusobni odnošaji narodah, budući njihovo gibanje obsiže puno veću dobu, mnogo teže motri, i to tim teže, što bi ih valjalo u svakom dielu svieta napose prispodabljati, da se iz sličnih gromadah i odnošajah uzmogne zaključiti na slične rezultate. Ele tu je Evropa pozvana da bude naukom i primjerom za druge, a ne naopako.

Nu ja sam ipak brodeći ovako po moru ideah koješta sabrao, pa neću da uzkratim svojim čitateljem ono, što bi se ovoga predmeta ticati moglo, ako i neću da priobćim zaključke, koje mi se s toga razmatranja kao nametnuše.

U Evropi su tri velike grane narodne: romanska, germanska i slavenska — a ovo jamačno nije bez svrhe; pa budući pojedine grane mogu medjusobno imati samo sličnu sudbinu, a ja nevjerujem u panromanizam i pangermanizam, to nevjerujem ni u panslavizam. Toliko ob ovoj obćenitoj frazi.

U ostalih narodah, što nespadaju k ovima trima granama, ima čudnovatih analogijah i opriekah, kao n. p. medju Židovi i Cigani, Magjari i Turci. Ona prva dva jesu narodi putujući, neproduktivni, po cielom svietu razasuti, koji se nemogu stopiti s drugimi. Pa kao što su si u tom nalik, tako ima medju njimi i čudnih opriekah. Kao što su Židovi narod tradicijah i objavljena, umjetnici u sabiranju bogatstva, kojim se osvećuju čovječanstvu radi nepravdah nanešenih im u prošastih stoljećih — tako su Cigani narod praznovjerja i gatanja, umjetnici u stradanju. Nagnuće Ciganah k tatbini, a Židovah k burzi i lihvarstvu nije upravo oprieka, već više analogija.

Turci i Magjari zadnja su zagvozda, koju je seoba narodah u Evropi zabila; ovi su aristokratičan, za idee oduševljen, i za prosvjetu podoban narod — oni upravo protivno, narod nemaran, antiaristokratičan, za nikakvu prosvjetu. Bi li se odtuda moralo zaključiti, da Turakah i Ciganah ima nestati sa borišta svieta, a Magjari i Židovi da imadu historičko zvanje, misiju, ako i različitu?

Je li to slučajno, što u ovih narodah ima tako čudnovatih analogijah i opriekah? Je li to slučajno, što ima upravo trijuh velikih granah narodnih, od kojih je najzapadnija, romanska, svoj narodni razvitik već završila, sriednja, germanska naime, svojim najvećim ogrankom, njemačkim naime, zaostala, dočim najiztočnija, slavenska naime, u oprieci s germanskom, samo po najvećem svojem ogranku, ruskom naime, predstavlja sliku narodnoga jedinstva i veličine? Ja nemislim, da je to slučajno, pa sam uvjeren, da će možebiti već za sto godinah, ako ne prije, naši potomci ove narode spoznati kao elemente, rekao bih, kemičkoga procesa, koji kakav će biti, nemožemo iz historije prosuditi.

# Zaglavak.

Hoćemo li potanje naznačiti naredbe, koje bi se, prilagodiv socialne zahtjeve na najprešnija pitanja Austrije, morale učiniti, to moramo predbježno ovih pet predlogah ponóviti:

1. Načelna ravnopravnost pokretne i nepokretne imovine glede poreza, neizuzam ni osobnu tečevninu ni drugu dohodarinu, jer tko bez imutka samim svojim umom štogod steče, obično je najviše dužan državi. Posljedica ove naredbe bio bi uz jednaki teret veći dohodak od najmanje 60 mil. Nu budući da uz zamašniju produkciju naravskim načinom rastu i neizravni porezi, to bi ovolik porez možebiti samo prvih godinah bio potrebit, te bi se dao opet upravo onako umaliti, kako bi produkcija rasla.

2. Podignuće zemaljskih hypotekarnih bankah, koje uzajmiv od inozemstva srebrni novac, plaćaju u srebru, a uztegnuv 5 po sto od glavnice za pričuvnu zakladu, jamče vjerovniku da će se točno naplaćati amortizacija, al ovako stvaraju ujedno zakladu, koja bi bila svojina svakoga dužnika, kao dioničara, u razmjerju njegova duga. Posljedica ove naredbe bi bila, da bi nestalo prida na srebro, i to tim, što bi iz početka dolazilo srebra iz vana, a kasnije s povećane produkcije; osim toga prištedilo bi se ovako i u vojničkom trošku.

3. Slobodan promet sa zemljištem, a uz to podignuće zaklade čovječnosti. Posljedica ove naredbe bila bi zama-

šnija produkcija i obrtnost za sada, i umirenje bogatih i siromašnih, jer bi ovi mirni bili radi svoga življenja i budućnosti, a oni radi pogibelji prieteće im od ljudih neposjedućih ništa. Daljnja posljedica te naredbe bilo bi i to, što bi onako malo po malo i za buduće nestalo jada i nevolje.

4. Sazov zemaljskih saborah u tu svrhu, da se biraju poslanici na carevinsko vieće, nu takovo, koje nebi imalo zakonodavne vlasti; nu tu bi se vlada morala sasvim okaniti svake posredne i umjetne izborne agitacije, jer se u tu svrhu hoće pravoga, a ne prividnoga zastupstva. Posljedica toga bila bi u najgorjem slučaju ta, što bi se ovako teret odgovornosti svalio na interesente, i što bi vlada možebiti našla za sebe i stranku.

5. Zdrava politika prama današnjemu duhu vremena, koja nebi zanemarivala korist u iztoku, već bi u prilog bila narodnomu pokretu. Posljedica bi tomu bila: mir i redukcija vojske.

Što je dakle ovdje bitno?

Producent veli kapitalisti: Pomozi mi producirati i nositi terete, a ja ću tebi pomoći, da ti bude posjed sjeguran, i da uzimaš dobroga novca. Ako ovako naši interesi nepodju širom, to ćemo oba dobiti, ostat ćemo dobri prijatelji, pa ćemo složnimi silami skrbiti za onoga, koji neposjeduje ništa.

Nu kao što kola, ako se hoće da se kreću napried, moraju imati sva četiri točka (kotača), tako nevalja ni jedna naredba bez druge, nevalja n. pr. razporezati porez na kapital, a realnomu posjedu nepomoći do novca, i protivno, ili pomnožati proletarstvo a nepobrinuti se zanj. Ako je država socialno zdrava, zdrava joj je i politika. Ovo potvrdjuje primjer Englezke.

Sve do sada napose za Austriju predložene financialne naredbe nastoje samo o tom, da joj se pribavi vjeresija, bud da se pogodi s bankom, bud da izda papirni novac itd.;

ovo je samo trgovačko sredstvo, valjano samo za ovaj par, a nije nikako prava pomoć.

Austriji treba radikalnoga lieka; izvanrednoga troška mora nestati po zdravoj politici, redoviti mora se što više umaliti, a što još uztreba moraju da dadu narodi, nu treba im pomoći, da uzmognu dati, al netreba nikako pojedine družtvene klase povlasticami štititi.

Ja znam, da ću svakim ovim pojedinim predlogom tu il tamo nagaziti na žestok odpor, nu to ja i hoću; jer kad jednom led bude probit, kad se jednom o tom zametne govor, naći će se možebiti veleumni i sposobniji ljudi, koji će se na korist jadnoga čovječanstva dignuti proti okorjelim predsudam, pa kao što nisam prvi, tako se nadam da neću biti ni posljedni, koji ide za ovom svrhom.

Prijazni čitatelj neka nemisli medjutim, da je ovo sve, što bi se o socialnom pokretu i o socialnih zakonih s obzirom na našu državu reći dalo; i ja i drugi sakupili smo o tom puno više materiala; ja sam od toga samo toliko odabrao, koliko se bez velikoga prostora i vremena upotriebiti moglo, da se rieše četiri najprešnija pitanja Austrije: budget, agio, Ugarska i Italija. Ja sam ovo učinio, nenadajući se podnipošto, da će ovi nazori već sada prodrieti, nu uvjeren budući, da ću se ja ili tko drugi, ako i izza godinah, na ovo pozvati, jer će čini ove nazore potvrditi i gospodi politikom i narodnim ekonomom dokazati, da ima i socialne znanosti, kojoj su oni predteče.

* * *